

Dušan Kermavner

ŠE IZ PREDZGODOVINE JUGOSLOVANSKEGA KONGRESA V LJUBLJANI DECEMBRA 1870

Po Prijateljevem prikazu dogajanja okrog ljubljanskega kongresa v letu 1870 so bile v zadnjih letih predmet nekoliko izčrpnjše obravnave poleg ugovorov Svetozara Miletića po kongresu in njihovih takratnih zavračanj tudi še hrvaške polemike v sedemdesetih letih v zvezi z Makančevimi osvetlitvami kongresa in njegovih sklepov. Ker se ta razpravljanja skoraj niso dotaknila predzgodovine kongresa, bi se utegnila učvrstiti predstava, kakor da bi bil v tej Prijatelj prav vse okolnosti postavil na prava mesta in dokončno razčistil vsa vprašanja. Dejansko pa se mi je bilo tudi v tej predzgodovini mogoče dokopati do nekaj novih vpogledov v pobudo za obnovo hrvaško-slovenske politične vzajemnosti v letu 1870, v razpon političnih kombinacij, ki jih je sprožila francosko-pruska vojna, in v neneoten odnos do ogrskega okrilja za zamišljeno hrvaško-slovensko zvezo.

1. Po Prijateljevem prikazu¹ se je spletlo v oktobru 1870 javno politično soglasje med »Zatočnikom« v Sisku in »Slovenskim Narodom« v Mariboru tako, da je prvi mimogrede nakazal hrvaško-slovensko politično zedinjenje kot aktualno v novih pogojih in da je drugi brž zagrabil za to pobudo, nakar je prek »Zatočnikovega« sprejema tega slovenskega odziva prišlo do Mrazovičevega povabila tudi slovenskih predstavnikov na posvet v Sisku v dneh 7. in 8. novembra 1870. S tem prikazom pa ni soglašala Račkega obrazložitev Strossmayerju v pismu z dne 7. novembra, češ da so na posvet v Sisku prišli med Hrvate »i Slovenci Razlag, Trstenjak i Tomšić« (omeniti bi bil moral tudi Bleiweisovega zaupnika J. Poklukarja) zato, ker »su Slovence Prusi poplašili, te bi se rado nama [tj. k Hrvatom] prislonili«, kar »svakako valja podupirati.«² To nesoglasje, da Rački v tem sporočilu »ni odkril hrvaške pobude za ta prihod Slovencev« v Sisek,³ da »je nekako prikril hrvaško pobudo za vso jugoslovansko akcijo«⁴, me je nekako razdražilo, ker sem ga spravljal v zvezo s takrat znano hladnostjo Račkega do Slovencev, in sem brez večjega razmišljanja zapisal, da »ne bo preveč težavno odkriti nekaj »slabe vesti« v Račkega zavračanju očitne hrvaške pobude na Slovence.«⁴ Tako sem bil pod vtisom predstave o tistem

¹ Prijatelj III, str. 184–187.

² Korespondenca Strossmayer-Rački I, str. 116.

³ Političnozgodovinske opombe k Prijatelju III, str. 525–526.

⁴ Zgodovinski časopis XIV/1960, str. 206.

nerazpoloženju do Slovencev v Jugoslovanski akademiji, ki so ga v slovenski javnosti predvsem pripisovali njenemu predsedniku Račkemu in o katerem je poleti 1870 zagrebški dopisnik »Slovenskega Naroda« Ferdo Kočevar z obžalovanjem poročal, kako je čul od znanega prijatelja Slovencev akademika Kurelca, da »je predložil v filološkohistoričnem oddelku [Jugoslovanske akademije] tri Slovence (da ne bom nobenega žalil, tudi ne bom nobenega imenoval), pa ni ž njimi prodl... Očitalo se je nam Slovencem, da se preveč svoje Matice in svojega društva sv. Mohora držimo [t. j. svojega, slovenskega slovstva] in nekako ne maramo preveč za Jugoslovansko akademijo v Zagrebu. To je res, pa naj zagrebški akademiki pomisle, da je vsakemu srajca vendar le bližje nego suknja. Sicer pa mi Slovenci ravno od akademije pričakujemo, da naj ona prva nekaj za nas stori ter nas tako k sebi privabi. Sicer je pa naša akademija zelo v nevarnosti, da prej ko slej svoj naslov »jugoslovanska« po svojej lastnej krivnji zapravi.«⁵ Odtod privlečeno hipotezo o Račkem »slabi vesti« pa zdaj lahko nadomestim z drugo, ki je na prvi pogled in vsestransko bolj sprejemljiva.

To pa bi bil lahko storil že od vsega začetka, ko bi si bil prav ta zagrebški dopis »Slovenskemu Narodu« tudi v drugih njegovih delih enako dobro ogledal. Datum dopisa je 27. junij 1870, tj. osmi dan, odkar je Francija napovedala vojno Prusiji, torej v času, preden so se začele vojne operacije, pred vsakršno prusko zmago in pred vsakršnim preplahom zaradi njih. V dopisu beremo najprej o tem, kako so v zagrebških političnih krogih komentirali novi evropski politični položaj: »Ne samo narodnjaki [tj. vodilni ljudje hrvaške narodne stranke], ampak tudi magjaroni in sploh vse naše politične stranke [med temi tudi izrazito frankofilska sekta pod imenom »hrvatska stranka prava«] stojé s svojimi simpatijami v francoskem taboru. Narodnjaki pa še posebno pazno gledajo na »strijea« [tj. na Rusijo], kaj bo on! Narodnjakom ni po volji »stričeva« nevtralnost, pa tudi ne verujejo v njo. »Strije« že dolgo obeta, zdaj je hora [tj. čas], da enkrat resnico naredi, in svojo mogočno roko turškim kristjanom poda. Če bo Ren krvavel, je naravni nasledek, da bo tudi Donava [bodisi samo ob takrat še turškem dolnjem ali pa tudi ob njenem srednjem toku v Podonavju]. Zgodovina nas uči, da je zmerom [?] tako bilo. Magjari in njih adoptiv[ni] sinovi magjaroni se strašno boje — »strijea«. In na tem mestu je dopisnik nadaljeval s stavkoma, v katerih je bila v zvezi s pričakovanimi nasledki — takrat komaj začete — francosko-pruske vojne prvič v jugoslovanski javnosti leta 1870 oživiljena misel na slovensko-hrvaško zedinjenje: »Misel o jugoslovanskej skupini (troedina kraljevina, Slovenija z Istro, in če mogoče tudi s turško Hrvaško) se je tukaj [tj. v Zagrebu] vsled francosko-pruske vojske, ki bo Evropin zemljevid kako tako premenila, zopet mozgati začela. Hrvati in Slovenci pazijmo, da v denašnjem rivanji narodov svojo politično individualnost rešimo, drugače nas bodo na konjske repove raztrgali!«⁵

⁵ Slovenski Narod št. 88 z dne 30. julija 1870.

Samo za trenutek se ustavimo pri vprašanju: Kdo bi »nas — Hrvate in Slovence« — lahko »na konjske repove raztrgal«? O tem ne more biti nobenega dvoma, da bi mogli biti to le tisti, ki bi na temelju svojih vojnih in političnih zmag ali uspehov mogli začeti trgati na kose Avstro-Ogrsko: Velika Nemčija bi s severa utegnila zagrabit v smeri proti Trstu, Italija z zahoda v tržaško zaledje, v Istro in tudi v Dalmacijo, Ogrska bi se utegnila zvezati s tem ali drugim zmagovalcem in si zagotoviti še manj obrzdano oblast nad Hrvatsko. Potrebna je bila budnost, nekakšna »pripravljenost na vse«, a predvsem je bila zaželena pomoč velikega »strica«, da bi — medtem ko so si zahodno-evropske velesile v laseh — planil na Balkan in »obkolil« Avstro-Ogrsko tudi na njenem balkanskem boku; v tem primeru bi habsburška monarhija mogla nadaljevati svoje državno življenje le po milosti slovanske Rusije in — po osnovnem avstroslovanskem nauku — le tako, da bi prilagodila tudi svojo notranjo politiko slovanski večini avstro-ogrskega prebivalstva, ali pa bi pri njeni razdelitvi morala imeti Rusija prvo besedo in bi tako mogla zaščititi pred tujim jarmom vse Slovane. Tako si moramo zamisliti do konca neizrečene kombinacije avstroslovanskih politikov v Zagrebu in drugje v Avstro-Ogrski.

A predvsem nas navedeni dopis vodi v Zagreb in k vprašanju, kje v Zagrebu naj bi se bila »misel o jugoslovanskej skupini... zopet mozgati začela«? Pač v hrvaških političnih krogih, o katerih dopisnik prej piše, predvsem tistih, s katerimi je bil v tesnejšem stiku, tj. z voditelji hrvaške narodne stranke, ki jo je madžaronski režim bana Raucha v saboru spremenil iz večine v manjšino in že tri leta potiskal v opozicijo.

Tako je zadevo pojmoval tudi Prijatelj, ki je v svoj prikaz uvrstil oboja »jugoslovanska« stavka iz zagrebškega dopisa na krivo mesto, namreč šele po pripovedi, kako sta se o hrvaško-slovenski politični vzajemnosti znova sporazumela »Zatočnik« in »Slovenski Narod« v oktobru 1870, tj. že pod vtisom »nemških zmag«; te zmage namreč, ki so se zvrstile v avgustu, septembru in oktobru, naj bi bile »z idejo južnoslovanske samostojne [tj. avtonomne] državne skupine navdale zlasti tiste hrvaške politike, ki so delali baronu Rauchu opozicijo v vojaškem Sisku, odtegnjenem zagrebški policiji«⁶ (tj. v »vojaški krajini« — izven območja hrvaškega bana in hrvaške avtonomne vlade — ležečem delu Siska na desnem bregu Save).

Toda v zagrebškem krogu hrvaških »narodnjakov«, kjer se je jugoslovanska misel »mzgati začela« — v razgovorih med tremi in več sobesedniki ali tudi le v dialogih zdaj s tem, potem z drugim — je bil udeležen tudi ta zagrebški dopisnik »Slovenskega Naroda«, saj sicer tiste misli niti ne bi bil mogel sporočiti slovenski javnosti! Mar ni najverjetneje, da je misel na hrvaško-slovensko povezanost v bližajočem se viharinem času — v svoji zaskrbljenosti, da ne bi »v rivanji narodov« sovražne sile Slovence in Hrvate »na konjske repove raztrgale« — sprožil v tem zagrebškem krogu prav ta dopisnik in da je

⁶ Prijatelj III, str. 188.

bil eden njegovih hrvaških sobesednikov — Rački, ki se je nato po treh mesecih še spomnil, da je prvič čul misel o slovensko-hrvaški politični vzajemnosti v novih pogojih evropske vojne od tega slovenskega znanca, in jo je le krivo prenesel v čas preplaha po pruskih zmagah, ki so šle tej, že pred njimi sproženi, misli dale pravi zagon!

Sodim, da ta hipoteza na vse strani zadovoljivo pojasnjuje Račkega sporočilo Strossmayerju o prvotni slovenski pobudi za novo usmeritev k hrvaško-slovenski politični vzajemnosti in da bi po njej lahko odpadla vsakršna nevarnost divergentnih stališč v jugoslovanskem zgodovinoписju.

V tej hipotezi nas mora utrditi tudi osebnost tistega zagrebškega dopisnika »Slovenskega Naroda«, ki je bil Prijatelju le »neki zagrebški dopisnik«. Res je tista leta dopisovalo »Narodu« nekaj zagrebških Slovencev, toda njegov poglavitni in redni politični dopisnik, ki mu moramo pripisati tudi obravnavani dopis, je znan nad sleherni dvom: to je bil eden prvih slovenskih političnih publicistov tistega časa in kot takšen eden izmed glavnih stebrov »Narodovega« uredništva — Ferdo Kočevar (Zavčnin). Mož je bil vselej odlično informiran o stališču vodstva hrvaške narodne stranke, saj je bil med drugim kot honorarni računovodja Jugoslovanske akademije v stalnem stiku tudi z njenim predsednikom in hkrati enim izmed voditeljev te stranke — Račkim!

Toda jugoslovanska »sugestija« Slovenca Kočevarja, izražena ustno v hrvaškem krogu v Zagrebu in nato sporočena slovenski javnosti kot »zagrebška«, tj. hrvaška, ni sprožila nobenega odmeva in ni dobila političnega pomena. Jurčiča ni spodbudil Kočevarjev dopis, marveč šele bolj konkretizirana misel prvega časnikarja hrvaške narodne stranke M.-a o politični vzajemnosti hrvaško-slovenski v novih okolnostih. Doslej še ni nihče opozoril, da M., tj. Miškatović, a ne Mrazović,^{9a} ni šele 8. oktobra 1870 prvič izrazil to misel v »Zatočniku«, marveč že mesec dni po objavi Kočevarjevega dopisa v »Slovenskem Narodu«, ne da bi se bil takrat kdo nanjo ozrl.

Če hočemo M.-ovo novo politično misel prav razumeti in prav oceniti, moramo pokazati njeno genetično zvezo s specifično njegovimi ali njegovega kroga zunanjepolitičnimi in notranjepolitičnimi kombinacijami, pa tudi njeno mesto v okviru takšnih kombinacij, kakor jih je budila v glavah slovanskih politikov v Avstriji francosko-pruska vojska od vsega začetka. Zato si oglejmo pred hrvaškimi — M.-ovimi kombinacijami nekaj čeških in slovenskih.

^{9a} »Razrešitev« inicijalk M. v »Zatočniku« kot oznake za Matijo Mrazovića namesto za Josipa Miškatovića je zašla v naše zgodovinoписje po sestavku K. Milutinovića »Problematika ljubljanskog jugoslovanskog programa 1870 kod Srba i Hrvata« (Zgodovinski časopis X-XI/1956-1957). — Naknadna pripomba: Od te krive »razrešitve« sem bil že popolnoma odstopil, ko sem spomladi 1963 oddal ta sestavek za ZČ, to se pravi še pred izidom »Historijskega zbornika« XVII/1964 sredi leta 1965 s člankom Vere Cilibige »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1866—70«, ki je prva med hrvaškimi zgodovinarji razglasila, da »je uvodnike 'Zatočnika'... [ki jih je] več Milutinović [kot prvi v omenjenem sestavku] pripisao Mrazoviću... u pravilu pisao J. Miškatović i potpisivao ih inicijalom M.« (str 100).

2. Ko je Kočevar 29. julija sporočil »Slovenskemu Narodu« svoje in drugih zagrebške kombinacije, je gotovo teden dni prej prebral v vodilnem praškem avstroslovanskem listu, v nemščini pisanem dnevniku »Politik«, glasilu enega vodilnih čeških politikov Jana Stanislava Skrejšovskega, za slehernega vseslovana silno podkupljiv ali omamljiv uvodnik, naslovljen: »Rusija v Berlinu, na Dunaju in v Parizu«. V njem je pisec prešerno razglašal, da je spričo vojnega zapleta med Francijo in Prusijo »usoda Evrope padla v roke Rusiji«, ki je zdaj »gospodar položaja« in lahko odloča o »usodi Avstrije, Francije in Prusije«. Kako ne bi takšna presoja navdajala srca avstrijskih vseslovancev s prekipavočim zadovoljstvom! In vsa razčlemba, na katero se je opirala ta presoja, je bila kar sprejemljiva: »Avstrija, ki bi prav rada stopila v vojno kljub svojemu desolatnemu položaju, kljub svoji revščini, kljub nezadovoljstvu svojih narodov in nepripravljenosti svoje vojske, se ne sme ganiti, dokler Rusija ne privoli, in se bo končno morala Rusiji zahvaliti za svoj obstoj... če ji bo dovolila, da sme v miru prebavljati svojo ne z veseljem napovedano nevtralnost. — Veličina Prusije bo žrtvovana bonapartizmu [tj. Franciji], če Rusija odtegne roko, s katero ščiti narod kulturonošcev, in bodisi sama udari po njem ali pa to drugim dovoli. — Francija bo danes obžalovala svojo slo po obnovi starega pravnega stanja v Nemčiji [to je Francija razglasila za svoj vojni cilj], če Rusija izreče svoj »veto« in se hkrati loti skupaj z evropskim vprašanjem tudi vzhodnega.« Spodbudni pisec je sodil, »da Rusija sploh ne more ostati nevtralna, če le pomisli na svojo prihodnost« — saj vendar ne more hoteti posnemati francosko nevtralnost v vojni Prusije proti Avstriji leta 1866, zakaj v tem primeru bi morala nekoliko »pozneje z naporom vse svoje moči do izčrpanja svojega naroda spet osvojiti položaj, ki ga bo zavzel zmagovalec v sedanjih vojni«: »More li bodisi objestni Franciji ali zmage pijani Prusiji, katerih usodi sta še v njenih rokah, prostovoljno prepustiti mesto, ki ga zdaj zavzema?« Zato praški presojevalec nikakor ni bil pripravljen »verjeti v rusko nevtralnost«, saj bi »v njej tičala kal strahotne evropske vojne« in v nobenem primeru »zdajšnji rezultati ne bodo slabši od jutrišnjih, čeprav si ni prikrivati, da se bo marsikatera krona zakotalila z maziljenih in nemaziljenih glav, če stopi Rusija danes v vojno na strani Prusije«. ⁷ V tem uvodniku lista, ki je izhajal v češki prestolnici in ki mu je bila najbližja češka narodna stvar, ni bilo sicer z nobeno besedo omenjeno češko vprašanje, a bilo je še kako prisotno v teh kombinacijah pisca o odločilni vlogi Rusije; dnevnik »Politik« je stalno sugeriral dvoru na Dunaju misel, da bo monarhijo zavarovala — Češka, ko bo dvor priznal njeno državno pravo in jo kot člana zamišljene trialistične Avstro-Ogrsko-Češke uvedel nazaj v evropsko politiko ter ji omogočil, da bi monarhiji, stopajoči na novo, slovansko pot, zagotovila naklonjenost slovanske Rusije! Takšen »koncept« se kaže za kombinacijami Skrejšovskega in za njegovimi poudarki o tako narasli moči ruskega »strica«, ki jih ni bilo ne konca ne kraja. »Politik« tudi nadalje nikakor ni hotela »verjeti v lokaliza-

⁷ Politik (Praga) št. 198 z dne 21. julija 1870.

cijo francosko-pruske vojne» in je v začetku avgusta pričakovala pod naslovom »Kocke padajo«, da prihaja na dnevni red burnega evropskega dogajanja poleg vprašanja nemškega zedinjenja in vprašanja papeškega Rima (iz katerega so odšle domov pred Italijo varujoče ga francoske čete) tudi še — »slovansko vprašanje«.° To upanje je gojila tudi še po pruskih zmagah nad Francijo, ko je v začetku oktobra pričakovala, da se bo sešel »evropski kongres« in da bo na njem Rusija »postavila nasproti nemškemu vprašanju — slovansko« in »si prizadevala za čim večje koristi slovanskega življa«.° Vse te kombinacije z Rusijo so izhajale iz želje, da bi češki narod čim hitreje pridobil mogočnega pokrovitelja za čim hitrejšo obnovo češke državnosti — v okviru habsburške monarhije, dokler bi jo le bilo mogoče ohraniti.

Češki politiki tedaj — z nekimi izjemami, kakor bomo brž videli — niso niti presojali za potrebno, da bi poudarjali željo po ohranitvi te monarhije, ker so ocenjevali, da bodo močnejše pritiskali na dunajski dvor, če se kažejo brezbrizne za njen obstoj! V članku »Komična polemika« je »Politik« informirala bralce o tem, kako sta se takrat — v začetku oktobra 1870 — spoprijela v tem vprašanju oba vodilna češka lista, staročeški »Pokrok« (Napredek) in mladočeški »Národní listy«. Staročeška »Politik« je kajpak bila na strani prvega: »Z upravičenim ogorčenjem se je 'Pokrok' v enem svojih najnovejših uvodnikov obregnil ob početje tistih, ki so ... v paničnem stahu pred Prusijo in njeno povečano močjo na divjem begu pozabili na vse, kar so leta in leta govorili in pisali o Avstriji, in ki pri prav tej Avstriji, kateri so odrekli vse življenjske pogoje, zdaj iščejo jamstva našega narodnostnega obstoja. Kri nam sili v lica, ko moramo gledati, kako se naši največji zoprniki rogajo našemu narodu, ker so ravno najhujši narodnjaški (nationale) fantasti in privilegirani kričači v trenutku dozdevne nevarnosti stisnili rep med noge (kleinlaut beilegen) in pridigajo le lojalnost in nič drugega ko lojalnost do Avstrije. Sama Avstrija se mora smejati tej ironiji usode, ko vidi, kako se njeni državljani po Prusiji spreobračajo k avstrijancizmu, o katerem že leta sem junaško niso hoteli nič slišati. To lahko naši nasprotniki imenujejo le strahopetnost, mi pa se prav nič ne čudimo, če se tako med občinstvom kakor tudi v časnikih pojavljajo glasovi proti tej demoralizaciji češkega naroda, s pomočjo katere je vsake resne opozicije proti Avstriji in njeni politiki konec, kakor hitro se navije pruski bavbar. — Potem ko je 'Pokrok' proti možnosti nasilne aneksije Češke k Prusiji opozoril na politični položaj v Evropi in na našo samobitnost, je končno še s stališča tiste politike strahu, ki grozi z aneksijo, vprašal, kaj pravzaprav v najhujšem primeru izgubimo, ko nam Avstrija dozdej ni še prav ničesar odstopila, kar je treba za politični obstoj slehernega naroda. Gramatika ne zadostuje za zagotovitev in odrešitev nekega naroda. Avtonomija, lastna oborožena sila in finance so po 'Pokroku' življenjski pogoji naroda, ki jih z aneksijo k Prusiji ne moremo izgubiti, ker jim nimamo. Proč torej s takšnimi namalanimi

° Politik (Praga) št. 214 z dne 6. avgusta 1870.

° Politik (Praga) št. 274 z dne 5. oktobra 1870.

strahovi, ki le jemljejo narodu pogum in ga gonijo v naročje avstrijskega prusaštva, ne da bi povečevali naše lastno dostojanstvo in spoštovanje našega naroda. — A komaj je 'Pokrok' to izgovoril, že so 'Národní listy', edini in pglavitni predstavnik te politike strahu, začeli biti plat zvona...¹⁰

3. Prav daleč od tolikšnih čeških upov so bili Slovenci. Ti so trepetali pred nevarnostjo, da bi jim vzeli — »gramatiko«, tj. jezikovne pravice, kolikor so jih dotlej v Avstriji bodisi že uživali ali pa so jih pričakovali in ki so jim — skromnim, kakršni so bili za razliko od Čehov — zaenkrat »zadostovale za [njihovo narodnostno] zagotovitev in odrešitev«, a ki so se jih bali izgubiti, kakor hitro bi jih iztrgali iz okrilja Avstrije in bodisi vse pridružili k Veliki Nemčiji ali pa jih razkosali med njo in Italijo. Zato si od sprememb na evropskem zemljevidu niso zase nič dobrega obetali in si nobene vojne niso želeli. »Slovenski Narod« vse do vojne napovedi ni hotel verjeti, da bo prišlo do vojne med Francijo in Prusijo. V uvodniku »Francozko-pruska zadeva« pred sredo julija je pričakoval le, da »se bode v veliki politiki marsikaj spremenilo« v tem smislu, da »bodo zveze med posameznimi državami v očigled pruskim hegemonskim poželjivostim postale drugačnej«. Tu si je privoščil zamah od strani po avstrijski politiki: »Seveda pri nas v Avstriji ostane stvar pri starem. Velikonemci bodo kakor dozdej simpatizirali s Prusijo, malopoznavna [malo priznana?] avstrijska opozicija bode ostala sovražnica Prusije, torej prijateljica Avstrije in miru; za to pa bode bržkone našla malo priznanja in hvale od tistih, ki imajo moč v rokah, in zopet in zopet se bode pokazalo, da se avstrijski državniki ne vedo sprijazniti s tistimi, ki žele Avstrijo ohraniti. Nemška fraza bode naprej gospodarila, državi pa ne bodo smeli pomagati njeni najboljji prijatelji, ker njeni gospodarji državnim prijateljem ne privoščijo tistega vpliva v državi, ki bi jim pripadal po številu in ljubezni do matere-mačeh«. ¹¹ Od te privrženosti k »mater-mačehi« Avstriji se niti »Slovenski Narod« niti slovenska politika v obravnavanem času nista za las odmaknila.

Prav intenzivno je A. Tomšič, ki mu moramo pripisati ta uvodniška pisanja v »Slovenskem Narodu«, v prid vseh evropskih narodov zavračal misel na vojno. Še tik preden se je vnela, je ob presoji, da »se nepotrební vojni hrup polega«, hvalil usodo, da je obvarovala te narode pred propadom vseh pridobljenih političnih svoboščin: »Če je bila vojna nevarnost res tako velika, kakor se nam je opisovalo, bilo je pričakovati, da bi se bile vse evropske države v vojsko vpletle, kajti toliko obljubljeni nevtralnosti posameznih držav ni ravno slepo verovati. Hladnokrvno premišljeno je torej vsej Evropi žugala diktatura, manja ali večja, to že ne dela tolikega razločka. Svoboščine, na ktere si narodi toliko domišljujejo, bile bi vsaj za čas vojske zginile, države moč bi se bila po vseh državah zopet izročila samo eni osebi. Moč pa je sladka in kdor jo enkrat ima v rokah, on svoje roke ne odpre brez posebne

¹⁰ Politik (Praga) št. 275 z dne 6. oktobra 1870.

¹¹ Slovenski Narod št. 80 z dne 12. julija 1870.

sile. Vsi narodi brez razločka so zadnje dni stali v nevarnosti ne samo, da se bode njih kri in premoženje tratilo za neke dinastične muhe, ki nimajo z ljudskim blagrom ničesar opraviti — vsaj v dobrem pomenu ničesar opraviti — ampak bili so celo v nevarnosti, da na blagu in krvi oškodovani zgube še tisto trohico pravic in svoboščin, ki so jih od svojih gospodarjev dobili v časih, ko si gospodarji brez ljudstva niso vedeli več pomagati.¹² Kajpak si ne smemo misliti, da so bile to Tomšičeve originalne misli, marveč jih je moral povzeti iz kakšnega — domnevno dunajskega — demokratičnega lista, od koder je prenesel tudi ugotavljanje mimo vseh narodnostnih različij, da »smo Cislajtanci, brez razločka, ali smo liberalci, ali klerikalci ali fevdalci, mirno po kavarnah, čitalnicah in kazinih čakali na najnovejše telegrame in smo sem in tje ugibaje gledali, ali se morebiti ne bode gospodu Beustu zljubilo zaplesti nas [tj. Avstrijce] v vojsko, ki bi nas morala vse brez razločka v materialnem in svobodnostnem oziru nazaj potisniti za desetletja«.¹³

Pri tem, kako je »Slovenski Narod« z vsem poudarkom podprl stališče avstroogrške nevtralnosti, se mi tu ni treba ustavljati, ker sem zadevo prikazal že na drugem mestu.¹⁴ V tej zvezi je kajpak poudarjal zijajoče nasprotje med avstrijskim nemštvom in dunajskim dvorom: »Govori se, da „v višjih krogih“ to splošno... simpatiziranje nemškega časnštva in občinstva [s Prusijo] prav nič ne dopade... Ni dvomiti, da bi v teh višjih krogih radi pozabili Solferino [poraz v avstrijsko-francoski vojni leta 1859] in na strani Francozov maščevali se za Sádovo [poraz v avstrijsko-pruski vojni leta 1866 pri Kraljevem gradu ali pri Sadovi] ter poiskali nekdanje mesto avstrijskih vladarjev pri Nemcih.« Na tem mestu je opozoril, da »se je nemško ljudsko mnenje Habsburžanom izneverilo«, medtem ko »si je slovansko zvesto ostalo«, in da »se zdaj menda jasno dovolj kaže, kje avstrijskega patriotizma — ni«.¹⁴ Dlje pa tega avstrijskega slovanskega protiprusaštva »Slovenski Narod« ni mogel tirati zaradi osnovnega nevtralnostnega stališča, ki ga je celò nagnilo, da je pozdravil zavezništvo Rusije s — Prusijo z vzklikom v nekem dunajskem dopisu: »To je še dobro, da je bog Rusa dal. Ta stoji za strašilo zádaj, kajti nedvomno je, da če se postavi Avstrija na stran Francoske, da mora potem v delo stopiti tudi Rusija. To edino bode zadržalo tudi pogumne naše sabljárje [tj. militariste, ki so rožljali s sabljo] vreči se v boj prusko-francoski.« Večjo vlogo pa je pripisal Rusiji v daljši razčlembi »Zdanjega položaja« uredniški pisec v isti številki »Naroda«: »Skrb, da bode ogenj, ki se vneumlje ob Reni, segel dalje in dalje, ter naredil občni požar, premaguje vedno bolj. — V prvi vrsti je tu Rusija... Posebno v Avstriji se v vseh krogih bojé, da bode Rusija se vtíkala v boj, in zagotavljajo, da potem tudi Avstrija ne more mirna ostati. Poljaki, kateri v vsacem viharji vidijo novo vstajajočo svojo nekdanjo državo... bi radi Avstrijo takoj naravnost na-

¹² Slovenski Narod št. 82 z dne 16. julija 1870.

¹³ Političnozgodovinske opombe k Prijatelju III, str. 431—434.

¹⁴ Slovenski Narod št. 84 z dne 21. julija 1870.

ščuvali proti Rusiji.« Do sem nismo prišli kaj prida dlje od tiste vloge, ki jo je Rusiji pripisal prej navedeni dunajski dopisnik. Ta vloga pa se razširi v — »vzhodnem« vprašanju: »Ako stopi Rusija (in gotovo potem Avstrija) v orožje, imamo v orijentu ogenj v turški strehi... V Romuniji se je knežev prestol tresel že pred vojsko... Pol Avstrije ima s to državico, potem [ko Romuni zapodijo hohenzollernskega kneza] z Rusijo zvezano, posla dovolj... Črnogorci, Srbi, Bošnjaki in... Grki vstanejo tisti hip, ko Rusija svoje meje prestopi in jim namigne. In kdo bo Turčijo branil? Njeni glavni pokrovitelji Francozi imajo predovolj sami s seboj opravka in z nasprotnikom, kateri jih sili, svojo celo moč zbrano imeti.« Takšno bi bilo »položje« izven Avstrije za njenimi južnimi in jugovzhodnimi mejami, kakšno pa bi bilo v njej? »In ko bi prišlo do te žalostne katastrofe, ki [v] nas v taki bližini zija kakor še nikoli, ko bi okoli in okoli stalo Avstriji sovražno orožje, kako bi našlo njene narode? Nemci simpatizirajo s Prusijo, smrtnim sovražnikom Avstrije, vedno odstavljene in prezirane Slovanje so »hladni« — kakor Čehi naravnost izgovarjajo — Poljakom, ki svoj vzor love, ni za Avstrijo veliko, in v Magjariji ni vse čisto.«¹⁵

Ruski politiki je posvetil »Slovenski Narod« večjo pozornost šele v drugi polovici avgusta z nekaj dopisi njenega posebnega poznavalca Gregorja Blaža, ki je spremljal poglobitve peterburške liste na Reki in je svoje dopise fingiral kot peterburške (zaradi tega je nekaj časa veljal kot njihov pisec takrat v Rusiji bivajoči Fran Celestin,¹⁶ a prav ob teh dopisih sem po naključju odkril skoraj docela pozabljenega rusofilskega publicista Blaža¹⁷).

Prvi teh Blaževih dopisov »Iz Peterburga«, ki je izšel na uvodnem mestu pod naslovom »Rusija in sedanja vojska«, je poleg vesti o ruskih vojnih pripravah z raznimi podrobnostmi o topovih, oklopnih in admiralih vseboval tudi naslednje misli: »Veliko ljudi v srednji Evropi misli, da Prusija, ako v sedanji vojski zmaga, se bo polastila tudi Češke in drugih avstrijskih slovanskih zemelj, da bo stegnila svoje meje celo do Jadranskega morja. Mi smo o tem čisto nasprotni misli. Naj si bo car Aleksander v sreču še tako vnet za Prusijo, naj pusti, da se ona polasti cele Nemčije — čez avstrijske meje segati jej naša [tj. ruska] diplomacija nikdar ne bo dopustila.«¹⁸ Bralci, ki niso vedeli, da ta dopisnikova izjava razodeva le njegove želje, kar se ruske politike tiče, so se radi dali z njimi zazibati v prijetno gotovost! V drugem dopisu, objavljenem le pet dni za prvim pod naslovom »Rusija, francosko-pruska vojna in bodočnost«, pa se zdi, kakor da bi bil Blaž pod vtisom prvih pruskih zmag Avstrijo že odpisal, saj je postavil namesto Avstro-Ogrske kar Madžarsko: »Ako Francozi Napoleona [III.] zapodé, kar se nam skoraj gotovo zdi, naj si že sedanja vojska izpade, kakor hoče, je zveza med Rusijo in Francosko z ene, in med Prusijo in

¹⁵ Slovenski Narod št. 83 z dne 23. julija 1870.

¹⁶ M. Boršnik: Fran Celestin, Lj. 1951, v besedilu str. 99, v bibliografiji Celestinovih spisov pa str. 319 pod letnico 1870, postavke 2, 3, 4 in 5.

¹⁷ Prim. Politiko-ozgodovinske opombe k Prijatelju IV, str. 549—552.

¹⁸ Slovenski Narod št. 93 z dne 18. avgusta 1870.

Magjarsko [!] edini politični položaj, ki si ga moremo misliti. — Grof Andrassy, ki je v svoji predrznosti že [?] mislil s svojimi honvedi in s francosko pomočjo na Rusijo udariti, zdaj, ko je Napoleonu sreča hrbet pokazala, Bismarcku uklanja se, ponuja mu magjarsko prijaznost in zvezo. Mi ne dvomimo, da bode v tem prizadevanju zmagal. Bismarcku bode ponudil celo Cislajtanijo, sebi pa Romunijo, Srbsko in Bosnijo izgovoril... Prusko-magjarska zveza bo imela tudi ta nasledek, da se bosta Rusija in Francoska glede pogojev... zveze lahko [s]porazumeli, posebno pa t[eg]a, da bo Rusija zastavo slovansko bolj očitno razprostrla in, opiraje se na slovanstvo, slovansko vzajemnost uresničiti si prizadevala. Dolžnost slovanskih narodov pa bode odslej, da poprimejo brez ovinkov in brez dolgega premisleka za prapor slovanski. Kader pride do tega, onda se bo moglo reči, da se zares počno reševati velika evropska pitanja, da se Evropa izkoplje iz lažnjivega političnega stanja, v katero jo je postavil zapadni fevdalizem. To je jedro tega, kar mislijo naši [tj. peterburški, ruski] politikarji, kar trdijo neodvisni naši časniki, kar želi naše obče mnenje, inteligencija v naši vojski in jako velika stranka pri dvoru, na koje čelu stojita véliki knez Konstantin in cesarjevič naslednik Aleksander Aleksandrovič.¹⁹ Zdi se, da se je prav zaradi tega, ker je v trenutni paniki kar odpisal Avstrijo, Blaž lotil tolikšnega napihovanja tiste male slovanofilske stranke, saj bi sicer utegnil kdo pomisliti, da Rusija vsaj pod »cesarjevičem naslednikom« ne bo tvegala spopada s svetom »zapravnega fevdalizma« in da ne bo poskrbela za osvoboditev slednjega slovanskega naroda na zahodu. Po petih tednih pa se je v dopisu, ki je izšel pod naslovom »Francoska in Rusija«, Blaž spet pojavil kot vernik v obstoj Avstrije. Najprej je po dolgem prikazu francoskega nasprotovanja Rusiji — zlasti tudi s podpiranjem poljskih vstaj v letih 1830 in 1863, ko je končno Rusija »posekala noge novim puntom« s povzdigo »dušnega in materialnega stanja v Rusijo zaupajočega, od svoje puntarske duhovščine, surovih panov in goljufnih židov zatiranega bognega [poljskega] kmeta« — zaključil, da »Francoska in Rusija združeni bosta veljali vedno več, nego vse druge sile v Evropi«; nato pa se je pridružil tistim, ki so že zanikavali vsakršno nevarnost za obstoj Avstrije, takole: »Zato so pa najimenoitnejši severonemški časniki že zdaj začeli zahtevati, naj Nemčija napravi trdno zvezo z avstrijskimi Nemci in Magjari, to je s tisto Avstrijo, katero so hoteli popred redoma podreti, redoma požreti. O prisvojenji Češke in o pruski Nemčiji noter do Jadranskega morja, s čimer so se Prusijani že toliko bahali, se zdaj več ne govori. Nova zveza — nemško-avstrijsko-turška — že zdaj svojo senco razširja po Evropi...«²⁰ Napovedi avstro-pruske zveze je »Slovenski Narod« takrat objavil že več. Tako so njegovi bralci že izvedeli, da »celó vladna starka ‚Wiener Abendpost‘ z neko širokopernostjo v svoje predale jemlje glasove, ki govore za zvezo Avstrije s Prusijo«;²¹ o

¹⁹ Slovenski Narod št. 97 z dne 23. avgusta 1870.

²⁰ Slovenski Narod št. 114 z dne 1. oktobra 1870.

²¹ Slovenski Narod št. 109 z dne 20. septembra 1870.

članku »Pogled v prihodnost«, ki je izšel v mladočeskem »Národním listu«, pa so brali, da »se po misli popolnoma sklada z nazori v Slovenskem Narodu« razpravljajimi: Zvezi rusko-francoski, ki bode gotovo prišla, bi radi postavili dunajski politiki nasproti zvezo prusko-avstrijsko. Slovanski sinovi bi morali kri prelivati za nemško slavo! — klič češki list in odločno dunajskim politikom klič, da se bodo proti temu Čehi s tisto odločnostjo uprli, kakor gre tistemu, čigar življenje je v smrtni nevarnosti.« In »Slovenski Narod« je solidarnostno vzdiknil: »I mi Slovenci!«²²

Takšen — nezaželen — zaplet pa je bil še v neki odmaknjeni prihodnosti, kolikor je sploh moralo priti do njega v nasledku francosko-pruske vojne, in zato še ni mogel spravljati Slovencev v letu 1870 na nova pota. V tistih dneh in še vrsto desetletij za njimi so ti računali le z danim — avstrijskim — tóriščem za svoj nadaljevanj narodnostni dvig in so si ga želeli le bolj in prav zagotoviti v »zedinjeni Sloveniji« kot avstrijski provinci, v kateri pa bi bili manj izpostavljeni germanizatoričnemu in italijanizacijskemu pritisku. Prav takrat so bili v tretjem letu svojega »taborovanja«, s katerega se je močno razlegala njihova zahteva po zedinjeni Sloveniji — v okviru Avstrije kot zavetnice kajpada, o čemer naš pouče poročila o vsakem taboru posebej. Zlasti tudi v adresni debati kranjskega deželnega zbora konec avgusta in prve dni septembra 1870 so bili vsi poudarki docela med seboj soglasnih slovenskih poslancev enounno avstrijski. Naj navedem dve značilni izjavi dveh »taboritov« v tej debati. Dr. Valentin Zarnik je dejal: »Da ni občnega mnjenja za zedinjeno Slovenijo, morala bi vlada po emisarjih delati na to. Že v tej zbornici se je čul glas ‚deutsch bis zur Adria‘ [nemško do Jadrana] in v goriškem zboru je Rismondo [končni -i sem popravil v -ol izrekel, da bo Italija segala do juliških planin. Mesto zgubljenih trdnjav na Laškem naj napravi vlada živ nasip proti sovražnikom, naj ustanovi Slovenijo.«²³ In v enakem smislu, da »je Avstriji treba zedinjene Slovenije«, je govoril dr. Radoslav Razlag: »Da je zedinjena Slovenija potrebna, je že iz tega razvidno, ker smo od leta 1866 na meji proti Lahom. Združeni in konsolidirani bomo lajlje branili svoja tla, kakor so nekda naši brambovci zadrževali francosko vojsko. Braniti je treba Adrijo, da se ne bodo Prusi, Lahi in Madžari na naših tleh topli za njo.«²⁴

V jugoslovansko smer se politična misel Slovencev tedaj ni obračala, razen v splošno-megleni obliki, kakor jo srečamo v dopisu iz Maribora: »Mi svojo bodočnost tam vidimo vstajati, kamor se naše reke zlivajo na jugovzhodu. Bratstvo z narodom srbsko-hrvatskim je naše upanje, je naša srčna želja. Ker pa s Hrvati, ktere ‚dim‘ [Rauch = dim!] duši in ogrska ljubeznivost davi, nimamo dotike [v skupnem parlamentu!], zato prožimo vrlim Dalmatincem [v dunajskem zboru] bratovsko roko v slovansko zavezo« itd.²⁴

Preden se obrnemo k hrvaški politični misli v tistem času, naj si ogledamo v »Slovenskem Narodu« še uvodnik »Nasledki sedanje vojne«

²² Slovenski Narod št. 103 z dne 5. septembra 1870.

²³ Slovenski Narod št. 105 z dne 10. septembra 1870.

²⁴ Slovenski Narod št. 112 z dne 27. septembra 1870.

z zanimivimi napovedmi, ki so se med tem deloma uresničile. V piščevem prividu je morala francosko-pruska vojska v nasledku nujno »roditi najprvo vojake, potem pa vojske, tolike in take, da morebiti niti stara niti novejša zgodovina ne ve pripovedovati o enacih«. Menil je, da se bodo »bile tri velike vojske, [da se bo] pobilo na milijone ljudi, potratilo na milijone denarja samo za to, da bi se povrnili odnošaji, katerih prevračanje zdaj tira Francoze obupanju, Nemce pa skrajni ošabnosti v naročje«. Tu je nadaljeval: »Z ozirom na to nam vzbuja samo pomilovanje, ako vidimo naše Nemce dan za dnem »siegesfestovati« [t. j. slaviti zmage], in dozdevajo se nam vsakokrat kakor divjaki, ki plešejo na grobu svojih bratov in sinov, na grobu svoje svobode.« Na tem mestu je pisec uvrstil domačo zaskrbljenost: »Še manj pa razumevamo, da naši prijatelji tožijo in si malajo neko žalostno prihodnost pod pruskim gospostvom. Kakor je svet tudi pomanjkljiv, za to je skrbjeno, da drevesa ne rasto v nebo, tudi pruska drevesa ne.« Tega se ni bati, kakor lahko prepriča razčlenba meddržavnih odnosov v Evropi: »Dokler je bila Francija mogočna, povsodi je očitno ali skrivno nasproti delala največi slovanski državci, ruskemu cesarstvu... Zdaj poteptana Francija ne le nima več moči, ampak tudi volje ne, razen napredovanje v kateremkoli oziru ovirati. Največi nasprotnik, ~~kteremu~~ ^{ki} imela petersburška vlada pri svojem prizadevanju ustanoviti novo veliko slovansko državo [na turškem Balkanu kajpada!], leži na tleh in bode druge volje postal zaveznik slovanskega vzhoda, celo sam bode zaveze in prijateljstva prosil. Sedanja vojska je nakopala Nemčiji stalnega sovražnika, Rusiji pa novega vazala... Ko bi se tudi nepričakovano osnovala neka srednjeevropska zveza, ki bi bila mogočna dovolj, da bi se izdatno branila napadov od vzhoda in zahoda, vendar bi že ta bramba sama na sebi imela nasledke, ki bi materialni razvoj, blagostanje in srečo milijonov... naših političnih sovražnikov [Nemcev namreč] najhuje [o]škodovali. Ako bi morali Nemci vedno pod orožjem stati proti vzhodu in zahodu, bilo bi to samo na sebi velika nesreča za Nemce, ker bi to terjalo vsak dan novih žrtev, ker bi delovni stan zmanjševalo, vojaštvo množilo in jemalo vsakdanji kruh pridnemu možu iz ust. Iz človečanskega ozira je vse to obžalovati, iz političnega, v katerem zdaj mi stojimo, nam more biti le po volji, ako se našemu večnemu sovražniku, ki nam vsak dan grozi, za trdno zvežejo roke. — Med našimi sovražniki [Francozi in Nemci] se je za desetletja znova ukoreninilo staro dedno sovraštvo, katero bode živeča generacija prepustila kot žalostno volilo svojemu potomstvu. Slovani pa bodo to sovraštvo [iz]rabili zase in za svoje namene, in dasiravno morebiti v teh bojih ne bodo prelili ni kapljice krvi in izdali ne počenega vinarja, bodo bržkone vendarle tisti, ki bodo enkrat... [sedaj] razgrajajočim Nemcem odgovarjali na njih zaničevanje proti slovanstvu z nemškim pregovorom: Najbolje se smeje, kdor se zadnji smeje!«²⁵ Tako je pisec v odmaknjeno prihodnost — enako kakor Blaž v drugem dopisu avgusta — postavljaj najbolj optimistične perspektive za Slovanec!

²⁵ Slovenski Narod št. 116 z dne 6. oktobra 1870.

4. Medtem ko je tako slovenska politična misel — umljivo — najrajši uhajala v odrešitev obljublajajočo, a še nedogledno prihodnost, se je hrvaška opirala na hrvaško državno pravo in je skušala biti konkretno državniška: izlivala se je v aktualne nasvete tistim, ki so na Dunaju in v Budimpešti odločali o obsegu avtonomne Hrvaške in o stanju v njej ter so bili odgovorni za nevzdržno ravnanje madžaronskega bana Raucha z večinsko stranko hrvaškega meščanstva, s hrvaško narodno stranko. Že prav v začetku vojne — mesec dni po tistem Kočevarjevem dopisu »Slovenskemu Narodu«, ki sem ga razčlenil v začetku — je glasilo te, nasilno iz večine v opozicijo potisnjene stranke, »Zatočnik«, tako skombiniralo presojo o novi evropski situaciji, da je lahko povežalo »Hrvaško tudi slovenske dežele, kar je bilo glede na dotedanje utesnjeno hrvaško stanje in obzorje nepričakovano in kar je ostalo najprej brez vsakega odziva. V uvodniku »Nove okolnosti«, ki ga je spisal poglavitni člankar lista M., tj. Miškatović, kakor je mogoče presoditi po značilnem izražanju in gladko tekočem slogu, je podobno drugim avstroslovanskim piscem izhajal z izhodišča, češ da po francoskih porazih, ki so zaključili dobo »romanske« hegemonije v Evropi, »stoje jedna proti drugi dve ravne sile, germanska i slavenska, koje će se otimati za hegemoniju ili barem ravnopravnost u Evropi; prva je reprezentirana u Njemačkoj, druga u Rusiji«. Ko si je v tem okviru ogledal Avstro-Ogrsko, je svojo razčlenbo na značilen način priostril proti Madžarom, ki so se po madžaronih vsedli Hrvaški na hrbet: »Austrougarska monarkija čuva u svojem krilu živalj jednoga i drugoga plemena [germanskega in slovanskega], medju kojima kano medju [dva] ogromna kamena nahodi se drobno plemence ugarsko. Ono za sada ravna Ugarsku, al mu je odmah pomišljati o tom, kako će sačuvati svoju eksistenciju proti bujici dvaju goliata, koji konačnu svoju i odsudnu bitku mogu upravo izvojevati na razvalinah Ugarske, nad grobom madžarskog naroda.« Pisec je hotel vplivati na vodilne madžarske kroge, jih je želel pridobiti za zaveznike avstroogrskih Slovanov — v njihovo, v madžarsko korist — podobno, kakor je češki pisec v »Politik« pridobival za zaveznike češkega naroda vodilne dunajske kroge v njihov prid! »Pod čiju zaštitu da se taj narodić [madžarski] postavi?« vprašuje in razčlenjuje : »Uzdati se u to, da će se odmah razpuhati rivalnost medju Pruskom i Rusijom, pa da će upravo u toj rivalnosti biti dovoljno izvora uzdržavanju dualističkog sistema, moglo bi postati golema pogrješka. Dva saveznika, kada se spoje u to ime, da neki plien ulove, sve će dotle ostati prijatelji, dok imadu što plieniti. Tko je siguran, da li neće namjere glede austrougarske monarhije još u bliže prijateljstvo svadjati [tj. spravljati] dvie severne vlasti? — Proti golemoj opasnosti, koja odatle grozi [da bi si namreč Prusija in Rusija med seboj razdelili Avstro-Ogrsko], imadu najviši interes oboružati se Češka, Galicija, Hrvatska i Ugarska. [Avstrijo v ožjem smislu, tj. nemške dežele tedanje Avstrije je pisec kar »odpisal«!] U njihovu savezu počiva sigurnost prevedre dinastije in sigurnost njihova. Dualizam grofova Beusta i Andrassyja, ako je uveden poglavito savjetom cara Napoleona [takšna teza je bila takrat tudi v obtoku!], tako se je preživio, odkada Napoleon nekroji ničije, dapače ni svoje

sudbine. — Napose magjarska politika, već dosle svojom nepravdom vrlo pogibeljna, odsad postaje nemoguća. Prieka je nužda, da se čim prije popuni Hrvatska krajinom i Dalmacijom, da se onda s njimi u bratinskom dogovoru federiraju slovenski krajevi medju Dravom i Jadranskim morem. [V tem stavku je M. v »Zatočniku« prvič povezal Slovence s Hrvaško in je torej že od vsega začetka pojmoval hrvaško-slovensko združenje v okviru Ogrske, kakor izhaja iz konteksta in kakor je izrecno povedal v nadaljevanju.] Ova federacija u savezu sa Ugarskom štitila bi na jugu Jadransko more od plime njemačke, kano što će Češka i Morava u jedno tielo spojene najbolje stražiti Krkonoše. Svakako su zemlje habsburške monarkije na novom razkršću, te kojim putem sada udare, takovu će i cilju dospjeti: ili će u pravednoj razdielbi sklopiti jako prijateljstvo, ili će u razdoru naći zajednički grob. Narodi mogu mnogo pripomoći, odluka žalibože još je uvijek u rukama državnika. Al zato je i odgovornost vrlo velika na njihovu ramenu.«²⁶

Tudi v vrsti nadaljnjih glavnih člankov pod naslovi »Bismarek i Austrija«, »Uvjeti pruskoga saveza«, »Budućnost Austrije«, »Donjedunavska federacija« i »Potreba sporazumka«²⁷ med 27. septembrom in 17. oktobrom 1870 je bil M. pod vtisom kombinacij o tem, da bo Prusija skušala vsekakor odtrgati od Avstrije njene nemške dežele bodisi v zgodovinskem obsegu, tj. s Češko in s slovenskim ozemljem do Trsta, ali vsaj v narodnostnem in jih priklopila k združeni Nemčiji — najverjetneje kot avtonomen del po zgledu Bavarske i. dr. pod habsburško sekundogenituro. V ostanku bi bila v vsakem primeru Ogrska s Hrvaško (vključno krajino in Dalmacijo) in Galicija z Bukovino, in temu ostanku, ki bi imel Ogrsko v središču, bi Prusija gotovo pomagala, da se državno učvrsti in odbrani pred ruskim posegom. Želel pa si je M. ta ostanek povečati tudi s češkimi in slovenskimi deželami. Tako je v predzadnjem navedenih člankov zapisal: »Niti jedan časak ne može biti sumnje, da će se Ceska i Galicija, kad im se prizna samostalnost kraljevinâ, dragom i radostnom voljom pridružiti ne Njemačkoj, nego onoj federiranoj donjedunavskoj carevini ... kao što je nesumnjivo istina, da će slovenski [»slavenski« na tem mestu je očitna tiskovna pomota] krajevi u svojem interesu pristupiti kraljevini Hrvatskoj, kada se ova popuni Dalmacijom i krajinom, i kada se valjano izravna s Ugarskom.« A že v prav tem uvodniku je M. izrazil misel, da bi utegnula Avstrija, okrepljena, če bodo njene dežele — ta beseda pomeni tu tudi narode — »spojene pravednim ustrojstvom i oduševljene za skupnu odbranu«, biti sposobna »suzbiti pružene velikonjemačke ruke za posjedom« nemških avstrijskih dežel. Zamisel federacije zadovoljenih narodov Avstro-Ogrske se kajpada — po M.-u — »neda izvesti uz dosadanji državni sistem grofova Beusta i Andrassyja«, kajti »ustrojstvo, koje ima služiti skupnoj odbrani, nemože se osnivati na težnji, koja podiže gospodstvo jednoga diela nad svima drugima«. Če pa se odločujoči državniki ne bodo oprijeli njegove

²⁶ Zatočnik št. 197 z dne 31. avgusta 1870.

²⁷ Zatočnik št. 219, 223, 234, 235 in 236 med 27. septembrom in 17. oktobrom 1870.

zamisli, potem je Avstro-Ogrski odzvonilo, tedaj jo bosta razdelili Prusija in Rusija: »Neuzmogno li se magjarski i austrijski državnici za rana orientirati u skladu novih odnošaja, kako su nikli iz pruskih pobjeda, mi smo trdno uvjereni, da će Velika Njemačka i sjeverni kolos pripraviti onaj udes monarkiji, pod kojim i danas kidiše nesretna Poljska.« Zato je pisec zaključil: »Bilo bi dobro i nužno, da narodi silnim svojim glasom prisile državnike, ili nek predju na jedinu »spasonosnu stazu, ili nek odstupe.«²⁸ Prav tisti dan, ko je »Zatočnik« tako — sicer s tiskovno pomoto, ki pa jo je moralo takoj odkriti oko količkaj pazljivega bralca — že vtretje omenil pridružitve slovenskih dežel k Hrvaški, je prinesel »Slovenski Narod« prvi del Jurčičevega razpravljanja o »Slovencih in Hrvatih«, h kateremu pa se obrnem šele potem, ko osvetlim M.-ovo pisanje v tej zvezi do konca.

V naslednjem uvodniku, naslovljenem »Potreba sporazumka«, je M. enako menil, da »od poslje turske silesije nije se domovina [tj. monarhija] nalazila na kobnijem razkršću« in da novi položaj v Evropi »zadaje pitanje biti ili ne biti slavnoj dinastiji, s koje udesom spojeni su udesi mnogih naroda i velikoga diela Evrope, zadaje isto pitanje Ugarskoj, Českoj, Galiciji, zemljama slovenskim [tu jih je »Zatočnik« omenil v tistem času že četrtič] i ogromnoj većini njemačkog puka u Austriji, koji neuzdrmano stoji uz svoju dinastiju, s kojom je toliko vjekova dobro i zlo, slavu i sreću u svako doba složno i hrabro dielio.« Na vsak način je treba priti do »sporazumka, koji će dopustiti [deželum in narodom Avstro-Ogrske], da svoje još uvijek znamenite sile oduševljeno saberu na skupnu odbranu, na uzdržanje prejasne dinastije i očuvanje monarkijek«. Tu je sledila tudi že utemeljitev konference v Sisku, ki se je sešla tri tedne zatem: »Ovim jedinim pitanjem imadu se ozbiljno baviti politici i rodoljubi svih zemalja monarkije, ovo pitanje imali bi medju sobom zrelo razpraviti i rodoljubi Hrvatske, Dalmacije, krajine i provinciala, pa kad ga zrelo razprave, predložiti ga svojemu narodu, da zanj cielom snagom odgovara, predložiti ga zatim ugarskim državnikom i magjarskim rodoljubom. Sporazumak s Českom, Galicijom i njemačkimi rodoljubi dao bi se lako postići. No sve ovo moguće je pod jednom jedinom pogodbom: nek se za uvijek ostavi stara i griješna svakome zlu povodnica, misao na hegemoniju.«²⁹

Docela v tem razponu političnih kombinacij se je gibal M. tudi v prvem delu svojega odziva na Jurčičev članek »Slovenci in Hrvatje«. V tem delu, ki mu Prijatelj ni posvetil dovolj pozornosti, je M. pozdravljaj pozitivni odziv »Slovenskega Naroda« na »Zatočnikovo« pobudo, hkrati pa zavračal njegove »protiogrske« pridržke: »Razbirući ozbiljno ozbiljnu situaciju monarkije, kako je nastala uslied dosadanjih pruskih pobjeda, kojim od sveg srca kliču austrijski Nemci s očevidnom namjerom in jasnom nadom, mi smo u jednom članku za spas monarkije i očuvanje naroda u njoj medju ostalim sredstvima i sliedeće kano shodno pripomenuli: ima se čim prije ujediniti Dalmacija i krajina

²⁸ Zatočnik št. 255 z dne 15. oktobra 1870.

²⁹ Zatočnik št. 256 z dne 17. oktobra 1870.

s provincijalnom Hrvatskom, a oko njih da se onda priskupe slovenski krajevi, Istra, Krajna i slovenski Štajer. Samo tim načinom mogu se slovenski [»slovenski« na tem mestu je spet tiskovna pomota!] krajevi zajemčiti dinastiji i svojoj narodnosti. — Našu je misao opazio mari-borski „Slovenski Narod“, te se radujemo, što ju je uzeo za povod člankom, iz kojih uvidjamo, da baceno sjeme nije palo na pustu zemlju. Taj u slovenskom narodu mnogo uvaženi organ gotovo prihvaća osnovu, koju sav razvitak događaja i svi odnošaji današnjeg vremena... silno preporučuju... Kada Njemačka bude jedina, pitanje austro-njemačko razžariti se mora isto tako, kano što se je nedavno žarilo pitanje lombardsko-mljetačko. U oči takvih izgleda nije dobro niti za svjetlu krunu, niti za Slovence, niti za monarkiju obće, da sudbina slovenskoga naroda ostane tako usko spojena s njemačkim življem, kako ju dosele gledamo, tim manje, što upravo slovenski narod drži u rukama ključ od vrata k Jadranskomu moru od strane Njemačke. U ovom posljednjem obziru slaže se i evropski interes [da Nemčija ne pride do Sredozemskog morja] s interesom Slovenaca i Hrvatske, počemu njihova politička osnova može očekivati nužnu podporu i van granica monarkije. — Za sretan rezultat ište se prije svega suglasna volja i stalna odluka oba pobratinska naroda... je od potrebe, da slovenski i hrvatski narod svimi zakonitimi sredstvi nastoji ovu misao širiti i utvrđivati, dok natoliko ne sazori, da nadje svoj odlučan izraz u saborih. — Kada smo na neki način pozvali grofa Andrassyja, da našu težnju podupire, učinili smo to iz ova dva razloga, prvo što znamo, da je njegov upliv odsudan u stvarih monarkije, drugo što ga i korist njegove otažbine upućuje, da svojim uplivom podpomogne osnovu saveza medju Hrvatskom i slovenskim zemljama. Al nama nije zato namjera, da u budućem ustrojstvu monarkije Ugarska nase povuče onu hegemoniju medju spojenim zemljama pod previšnjom dinastijom, koju je nedavno vršila Austrija. Ideje i težnje hegemonije i gospodovanja nemaju budućnosti, ili se moraju odreći budućnosti sve zemlje monarkije.«³⁰

Glede na okolnost, da v hrvaškem zgodovinopisju nedavno obnovljeno »pravaško« neumevanje narodnostne plati hrvaško-slovenske vzajemnosti³¹ še ni bilo umaknjeno, kaže navesti v originalu tudi celotno M.-ovo nadaljevanje, čeprav ga je Prijatelj precej obsežno podal po prevodu v »Slovenskem Narodu«. ³² To nadaljevanje se glasi: »Razumije se pako po sebi, da mi pod savezom medju hrvatskimi in slovenskimi zemljami mislimo jedino savez politički. Mi neimamo nikakva posla s onimi naših zemljaka, koji na silu traže, da su Slovenci planinski Hrvati, pak izdajicama i tudjim oružjem nazivaju sve Hrvate i Slovence, koji u njihovu tražbu ne pristaju. Mi nemamo nikakva posla niti s onimi naših zemljaka, koji braći slovenskoj narivavaju gramatiku

³⁰ Zatočnik št. 242 z dne 24. oktobra 1870.

³¹ Ij. Kuntić: Slovenija u političkom programu stranke prava do 1871. Jadranski zbornik III/1958 (dejansko 1959); prim. Političnogodovinske opombe k Prijatelju IV, str. 602-612.

³² Prijatelj III, str. 187.

i riečnik. Koga iskustvo od 40 godina nije moglo uputiti, da su zadjevce o jeziku i imenu medju braćom uz neznatnu korist vrlo mnogo štete doniele, da [ju] nisu mogle u narodnosti spojiti, a morale su u politiki, ovoj najprečoj i najglavnijoj potrebi, braću razložiti [tj. razdvojiti], taj se već nikada opametiti niti neće. Neka „Slovenski Narod“ bude umiren i uvjeren, da narodna stranka u svojoj celosti nepita za ime i jezik, koji će u Sloveniji pod bratinskim savezom valjati. [To »uradno« izjavo je Prijatelj izpuštil prav tako kakor naslednji odstavek.] — Kao što ona suzbija snagom svoga uvjerenja onu magjarsku težnju, koja ide za tim, da sbije u jedno od raznorodnih naroda politički magjarski narod, tako je neprijatelj nemoralnoj težnji u Hrvatskoj, koja bi rado silom uništila omiljelo ime svoje braće [to se vsekakor nanaša tudi na srbsko ime]. U takvu nasilju sluti ona našu ukupnu propast i neizbježno robovanje tudjincu; u pravednoj pako i svestranoj zadovoljnosti vidi ona jemstvo, da će se po vremenu razviti mogućnost i dragovoljna želja za jednom literaturom i može biti dapače i jednim imenom. — Ništa ne može biti istinitije, nego ono razlaganje, kojim „Slovenski Narod“ samo slovenskomu jeziku i literaturi naše braće zahvaljuje tako bujni politički razvoj medju pukom slovenskim. [Prijatelj je izpuštil tudi ta stavek, ki je opozarjal na znane slovenske politične uspehe v taborih in pri volitvah.] Da su „Novice“ pisale hrvatski, bog zna, ne bi li davno morale prestat i obustaviti toli blagonosno svoje djelovanje, a od tolikih slovenskih listova valjda danas ne bi bilo ni jednoga. Niemei bi pako medju slovenskim pukom još veću pokoru činili, nego što naši rauchianci čine medju hrvatskim pukom, do koga još ni do dana današnjega nemogaše prodrieti literatura i s njom blagotvorni traci [tj. v pomenu »žarki«, ne pa — »zveza«, kakor je v »Narodovem« prevodu!] nastojanja inteligencije. — Ovako pružajući bratinsku ruku rodoljubom slovenskim, moramo na žalbu „Slovenskog Naroda“ odgovoriti, da mi nismo ignorirali i malo cijenili junačke napore i velike tečevine braće Slovenaca. Ignoriranje i malovaženje slabo bi dolikovalo nama, koji smo u vlastitoj kući morali doživiti najsramotnije poraze. Tudi ta zadnji navedeni odstavek manjka v Prijateljevem izvlečku, kjer pa sledi še prvi od obeh zaključnih stavkov-odstavkov, ki se jima tu lahko ognemo.

Nobene besede ni treba dodati k temu M.-ovemu priznavanju dotedanjenja slovenskega narodnostnega uveljavljanja kot izhodišča za vsakršno hrvaško-slovensko politično vzajemnost v nasprotju z nevzdržno »pravaško« negacijo slovenstva, ki jo je M. tehtno zavrnil. Vendar »pravaško« prilaščanje Slovencev kot »planinskih Hrvatov« kljub svoji bistveni zgrešenosti ni rodilo tistega zla, ki ga je potencialno nosilo v sebi, marveč je nemara prav njemu pripisati glavni delež zasluge, da se je takrat politika hrvaške narodne stranke razširila iz dotedanjenja zgolj hrvaškega okvira tudi še na Slovence. Pri nekoliko globljem razmišljanju sem moral namreč zapustiti in zavreči misel, ki se mi je kot najbližja vsilila iz Prijateljevega prikaza in še posebej iz Kočevarjevega razpravljanja v »Slovenskem Narodu« takoj po ljubljanskem

»počastili po svoje«, ko so jih razglasili za planinske Hrvate, čemur »sino se sicer smijali, a rekli: dobro... ni nam na tem, kako nas zoveš, ako nas s svojim 'pravom' germanstva oteti pomoreš«. To je bilo Jurčičevo priznanje pravašem, da so se — na svoj način — za Slovence zanimali v nasprotju z glasiloma hrvaške narodne stranke, kjer je — po Jurčiču — »dolgi molk o Slovencih pretrgal« šele »Zatočnik« od sobote 8. oktobra s tem, da »se je *mimogrede* v članku, ki govori — o vojniški krajini, jako kratko izjavil, kakor narodni Hrvatje o naši bodočnosti misle«. Jurčič je potemtakem prezrl prvo »Zatočnikovo« izjavo o »prieki nuždi«, da se s »popunjeno Hrvatsko u bratinskem dogovoru federiraju slovenski krajevi«, ki je šla v svet pet tednov pred to novo v članku »o vojniški krajini«. Nemara je sploh njegov očitek »Pozoru« in »Zatočniku«, češ da sta dotlej kar molčala o Slovencih, kakor da bi se Hrvatov slovenske zadeve prav nič ne tikale, pretiran in ga Jurčič ne bi bil zapisal, če bi bil vedno pazljivo prebiral oba lista; a v vsakem primeru je smel upravičeno poudariti, da je bila ideja povezave slovenskih dežel s hrvaškimi v novem položaju ob morebitni reorganizaciji Avstro-Ogrske nekaj novega. V prvem članku, ki je izšel istega dne, ko je M. v »Zatočniku« že vtretje izrazil to idejo, Jurčič še ni zavzel do nje stališča, marveč ga je le napovedal »v enem prihodnjem članku«.

Ta drugi članek »Slovenci in Hrvatje«³⁸ je izšel šele teden dni po prvem po dveh vmesnih številkah »Slovenskega Naroda« in v njem je Jurčič najprej očrtal po »Zatočniku« aktualni program hrvaške narodne stranke takole: »Naj se skliče hrvatski sabor iz Dalmacije, vojniške krajine in provinciala (civilne Hrvatske), kateri edini more ustanoviti trajno, ker pravično in koristno zvezo«, in je nato nadaljeval: »Okolo take Hrvatske — pravi 'Zatočnik' in to je po dolgem času tisto *mimogredno* politično omenjevanje nas Slovencev — se bodo zbrali Istra, Kranjska in slovenski Štajer, da se ohranijo svoji narodnosti in monarhiji. 'Zatočnik' se s to ne novo tirjatvijo obrača na — grofa Andrašija, od katerega ob enem zahteva, naj u ovom času, gdjeno sva Evropa trepti od užasne neke slutnje, gdjeno svi temelji monarkije praskaju i lome se, u ovom času očekivanja, koji možda ne bude od duga trajanja' — naj Andrašić rabi svoj vpliv, dokler ga ima, da se naredi sprava s Čehi, Galicijo ter naj se izvede oni gori omenjeni hrvatski program v zboru, ki bode dopolnjen s poslanci iz krajine in Dalmacije.« Po tej opozoritvi na »Zatočnikovo« obračanje na Andrašija, ki je umljivo bilo slovenski javnosti tuje, je bralec »Slovenskega Naroda« pričakoval od pisca odgovor na vprašanje, ali naj se mu Slovenci pridružijo ali ne. Jurčičev odgovor pa ni bil popolnoma enomen, marveč je poleg pritrditve vseboval tudi pridržke, ki predstavljajo najbolj zanimivi del Jurčičevega sprejema M.-ove pobude, a so v Priateljstvu prikazu ostali nekako ob strani.

Najprej imamo pri Jurčiču opravka z obrazložitvijo tistega obračanja k Andrašiju ali z osvetlitvijo »ozadja« M.-ovega ogrsko-hrvaško-

³⁸ Slovenski Narod št. 123 z dne 22. oktobra 1870.

slovenskega koncepta: »Pri tej priliki bodi omenjeno, da se tudi magjarski listi v zadnjem času zaradi nenadnega izida vojne pečajo skoraj samo z veliko politiko ali politiko prihodnosti. V čudnih računih, ktere ti moške sem ter tja delajo o veliki podonavski državi, ki bi na mesto današnje Avstrije stopila, je mnogo čudnega blaga. [S pridržkom je torej Jurčič že začel to razpravljati!] Ker pa 'Zatočnik' ne negira vse zveze in vse skupnosti z Ogrsko, ker se obrača na magjarskega državnika, da bi izvel hrvatski program in ustanovil Hrvatsko, okolo katere bi se slovenske pokrajine zbirale, navajamo še eno magjarsko izjavo, ki je važna in je zašla celo v nemške liste. Znaní magjarski 'učenjaki' Julius Schwarz nas Slovence v najnovejši svoji kombinaciji ne meče v nemški bund Cislajtancev, ki padejo pod Prusijo, temuč 'Slovenijo' kot posebno deželo pritiska k Hrvatski in Dalmaciji. To omenjamo kot znamenje časa in ko bi to stvar za resno vzeli [pridržek se nadaljuje!] ter magjarskemu plemenu v bodočnosti toliko vpliva pripisovali, da bi to izvršil, odgovorimo, da smo precej in brez pomisleka pripravljeni udati se tistemu, ki nas [Slovence] zedini, na jugoslovanstvo nasloni in ponemčevanja reši. Magjarovanja se nam ne bi bilo bati, posebno v zvezi s Hrvati ne, ponemčevanja pak se nam je bati jako. [S temi besedami je Jurčič v načelu sprejel M.-ovo zamisel z ogrskim okriljem vred, toda hkrati se je tega okrilja otresal!] Ker pa ne verjamemo v sanje ogrskih domoljubov, ki menijo in upajo, da se bode okolo magjarstva država kristalizirala [to je Prijatelj povzel v ne prav ustrezni obliki, češ da »Jurčič v madžarsko pomoč ne veruje posebno«, temveč ker zaupamo več v bodočo moč slovanstva, odgovarjati nam je Hrvatoma [tu je čutili, kakor da manjkata besedici: s pridržkom], povedati jim, kaj hočemo storiti mi in kaj zahtevamo, da storé oni za nas in tako posredno za sebe.« Tu pa je Jurčiču zmanjkalo konkretno nadaljevanje, ki ga je po teh besedah sleherni bralec moral pričakovati. O slovanstvu ni izrekel ničesar več — Prijatelj mu je čisto iz svojega dodal v svoj povzetek priporočanje, češ da je slovanstvu »treba z delom pripravljati pot ne samo med Slovenci, ampak tudi med Hrvati! V nadaljnjem odstavku je le spet načelno poudaril, da sprejema zamisel zedinjenja, kajti »v taceem položaji... je ali bi moralo glavno vodilo naše politike biti ohranitev samih sebe«, in sicer: »Slovanje hočemo ostati. Da se ohranimo, pripravljani smo žrtvovati vse, kar je mogoče. Naši južni sosedi iz tega lahko sodijo, da bode ob določenem času [ko zedinjenje pride na dnevni red, najverjetneje po zaslugi »bodoče moči slovanstva«] vsak zaveden Slovenec delal za zedinjenje z njimi, dobro vedoč, da se samo na sebe, samo na svojo moč oprti držati ne moremo.«

Takšna je bila v Jurčičevem času in pozneje najbolj splošna oblika slovenskega političnega jugoslovanstva, prosta vsega konkretnega, kar bi moglo zbujati pomisleke (npr. ogrskega okrilja). Jurčič je samo dodatno še izključil pri Slovencih tedaj že skoraj docela opuščeno nekdanjo »ilirsko« misel na žrtvovanje lastnega književnega jezika, ki se je pri Hrvatih še kar naprej pojavljala kot »bratska« želja. Naslednji odstavek je začel z ugotovitvijo, da »misel tega zedinjenja ni nova«, da

je prej »ob času absolutizma«, tj. pred letom 1848 in deloma tudi še v desetletju reakcije 1849—1859, »hodila okoli v napačni obleki, slabo razumljena«, namreč v zahtevanju, naj bi Slovenci opustili slovenščino in začeli pisati srbohrvaščino. Ves ta odstavek je razen pravkar navedenih dveh uvodnih vrst navedel Prijatelj v celoti in se mu tu lahko docela ognemo. V kratkem zaključku je Jurčič izrazil željo: »Ali tudi vi, Hrvatje, nas ne smete z oči puščati, nam morate pripravljeni biti bratovsko roko podati!«

Jurčič je tako izzval M.-a k utemeljevanju, zakaj se obrača s svojim konceptom na Andrassyja, in pa k izjavi, ki jo je podal v imenu vse hrvaške narodne stranke, da niti najmanj ne sega po slovenščini in po slovenski narodnosti. S tem M.-ovim odzivom smo se že seznanili in nam je preostalo le še njegov splošni zaključek: »Sjeme je baceno bar glede najbližje naše budućnosti s braćom slovenskom [misli je pač: glede programa za to »najbližjo bodočnost!«; nedajmo da istrune bez ploda, nego ga njegujemo i odgajimo u bujno i plodonosno stablo, a najveći posao i uspjeh stoji samo do nas.«³⁹ V naslednji številki za tem odzivom je prinesel »Zatočnik« v prevodu ves drugi Jurčičev članek zato, »da se uzmogne bolje razumjeti naš članak kao odgovor „Slovenskomu Narodu«⁴⁰, ta pa je objavil v celotnem prevodu »Zatočnikov« odziv.⁴¹

Jurčiča moramo vendarle v nečem popraviti: V svojem pregledu, kako je bilo z idejo hrvaško-slovenske vzajemnosti v preteklosti, bi bil pač moral omeniti prvo formulacijo te vzajemnosti kot politične v letu 1848 in pokazati, da takrat misel zedinjenja ni »hodila okoli v napačni obleki, slabo razumljena«! Dva tedna po Jurčičevem drugem članku je »Zatočnik« v uvodniku »Na visokome« takole spopolnil Jurčičevo pomankljivo sliko: »Radujmo se, što je sadanji njemačko-franceski rat potaknuo pitanje o užjoj narodnoj i političkoj svezi izmedju trojedne kraljevine i slovenskih zemalja, koje je poslje g. 1848 poevema usnulo bilo. Znamo, da je ondašnji naš [hrvaški] sabor zadovoljio želji slovenskih rodoljuba, kada je u čl. XI §6 uvrstio, da »se donja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istrija i Gorica u bližnji savez s trojednom kraljevinom dovedu«.⁴² Ta sklep hrvaškega sabora v letu 1848 je nekam preveč pozabljen in vedno znova slišimo po krivem, kakor da bi bilo šele v zvezi z ljubljanskim kongresom leta 1870 prišlo do prve konkretne formulacije jugoslovanske ali hrvaško-slovenske politične vzajemnosti ali zedinjenja.

Pisec uvodnika »Na visokome« je tehtno nadaljeval: »Narod je slovenski u saboru i u taborih jasno očitovao svoju želju, da se pokrajine, u kojih on stanuje, sjedine u jednu političku cjelinu. Ovo je prvi korak, koji se prije ima izvesti, nego li onaj drugi, da se naime Slovenija pridruži politički trojednoj kraljevini. — Ne valja nam se obsienjivati, dok u Austriji vlada bečka koterija i decembarski ustav, Sloveniji neima

³⁹ Zatočnik št. 242 z dne 24. oktobra 1870.

⁴⁰ Zatočnik št. 243 z dne 25. oktobra 1870.

⁴¹ Slovenski Narod št. 125 z dne 27. oktobra 1870.

⁴² Zatočnik št. 254 z dne 8. novembra 1870.

traga. Isto tako nije ni stanje sadašnje u Hrvatskoj i Slavoniji takovo, da bi ove ili što učiniti mogle za sjedinjenje Slovenije ili vabile Slovence u ovo kolo. Ali sadašnje stanje naše domovine ... nesmie smetati ni nas ni braću Slovence, jer je ono privremeno i prelazno, a pogibelj, koja prieti od Njemačke, stalna i trajna. Sdružiti nam se treba, hoćemo li da se južno slavenstvo održi i izvede svoju na iztoku misiju. Nepustimo pasti zastavu narodne zajednice; već kupimo oko nje narod — pa' će i kod nas prije ili poslje nakon uztrajne borbe nadvladati ideja, za koju su se Italijani i Niemci bili dugo i uz tolike žrtve borili. Kad Hrvati i Slovenci nastoje o političkom sdruženju svojih domovina, nerade niti izdajnički niti nezakonito, pače traže veće jamstvo, da se ovaj diel monarkije sačuva vladajućemu domu.«

Z izvajanju tega »Zatočnikovega« uvodnika je Tomšič seznanil tudi bralce »Slovenskega Naroda«⁴³ in navedel iz njega še mnenje, ki se je razlikovalo od M.-ovih nazorov, da se namreč »v teh kombinacijah« ni treba ozirati na Madžare, češ da za te »v velikih dogadjajih, ki se razvijajo pred našimi očmi, nihče ne vpraša, in bode še manj vprašal v desetih letih«. V isti številki je »Slovenski Narod« prinesel v uvodniku »Jugoslovanske zveze« prevod Mrazovičevega pisma Tomšiču, napisanega takoj po konferenci v Sisku dne 9. novembra 1870 in vsebujočega argumente proti ogrskemu okrilju, ki so ga v Sisku sprejeli!⁴⁴

Toda M., tj. Miškatović, je še naprej vztrajal pri tem sklepu iz Siska, tako v uvodniku »Ugarska i savezi monarkije«⁴⁵ in v nesigniranem pripisu k članku »Jugoslovenske svezet«, ki ga je prinesel v prevodu iz »Slovenskega Naroda«.⁴⁶ M. je prav tako kot Mrazović obsojal Rauchov madžaronski režim, toda nikakor ni zapuščal hrvaškega zgodovinskega prava in njegove povezanosti z Ogrsko: »Hrvatska po neprekidnosti svoga historičnoga prava ima svoj naslov i sve uvjete, da bude matica, koja pod svoje zakrilje prikuplja bezpravne svoje posestrime te s njimi u zajednici pristupa u savez s Ugarskom, da uzmognu sve dogodjaje, sve vihre i bure sa sjevera i istoka duvajuće mirne duše i mirna srca dočekati. No Magjari razbijaju sami tu maticu, oni odbijaju prirodne svoje saveznike ... kada se služe jednim Rauchom ... — Po nesreći ili sreći — dokazati će budućnost, koje od toga — vežu Hrvatsku s Ugarskom veze najviše vrste, koje se ne dadu bez skrajne nužde, pa ni u ovom slučaju bez velike boli, bez težkih patnja raztrgati. Još se uvijek nadamo, da će ovu istinu i Magjari konačno uviditi, a tomu uvidjanju pripomažu dogodjaji ovogodišnji, i oni, koji se sbiše na zapadu, i oni, koji započinaju na istoku. Zato držimo pomirbu [z Madžari] još uvijek ne samo korisnom, nego i mogućom. Ako se prevarimo, Magjari će našu varku najjače okajati. — Mislimo pako, da je temelj budućnosti najsigurniji u historičnom pravu, a njega nam ne mogu dati ni Dalmacija i Slovenija [izven ogrskega okrilja]. Preći s ovoga temelja ... znači začeti

⁴³ Slovenski Narod št. 132 z dne 12. novembra 1870.

⁴⁴ Prijatelj III, str. 195–198.

⁴⁵ Zatočnik št. 258 z dne 12. novembra 1870.

⁴⁶ Zatočnik št. 260 z dne 15. novembra 1870.

na nestalno more, koje prevračaju vjetrovi po volji, pa bi se mogli spasiti, al bi i utonuti mogli.«

Že iz različnega pisanja Mrazovića in Miškatovića po konferenci v Sisku moramo sklepati, da sta bili — kakor vsa šestdeseta leta — tudi tedaj v hrvaški narodni stranki dve divergentni stališči do ogrskega okvira. A o tem nasprotju je vedel prav v jeseni 1870 poročati »Slovenskemu Narodu« njegov zagrebški dopisnik Ferdo Kočevar. Prvič ga je omenil konec oktobra takole: »Narodnjaška stranka začela se je, kakor pri Čehih in Slovencih, na stare in mlade cepiti. Stari narodnjaki žele politični savez z Magjari, se ve da savez inter pares [med enakimi]: — mladi narodnjaki pa nobenega, ter hočejo solidarno postopati s srbsko, češko in slovensko narodno opozicijo. Denes je mlada narodnjaška stranka sicer še embrio, ali klika je v rodno zemljo položena, in — iz malega raste veliko.«⁴⁷ Deset dni nato pa je sporočil: »Na čelo naše stvoriti se imajoče mlade narodnjaške komore v Sisku. V svojem programu zagovarja federativno uredbo ‚monarhije‘... še ne ve, kako bi to ‚monarhijo‘ imenoval. Ime ‚Avstrija‘ ni varno pri nas izgovarjati, to je strašilo, proti kateremu se vse stranke brez razločka vzdignejo.«⁴⁸

Ta novi vpogled v takratno diferenciacijo v vodilnem krogu hrvaške narodne stranke olajšuje umevanje vrste vprašanj, ki sem jih obravnaval v sestavku »Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870«⁴⁹ v zvezi s potekom razpravljanja na ljubljanskem kongresu in s polemičnimi komentarji, ki so se navezovali na poznejše izjave dr. Mankanca.

6. V slovenski javnosti je bilo videti, kakor da je prav vsa proti ogrskemu okrilju. Teden dni za člankom »Jugoslovanske zveze«, ki je vseboval Mrazovićeve izjave proti temu okrilju, a ki so seveda veljale kot stališče »Slovenskega Naroda«, je ta list uvrstil kot uvodnik dopis iz Siska praški »Politiki«, ki je pod naslovom »Zveza Jugoslovancov«⁵⁰ sporočal, da Slovenci nasploh odklanjajo ogrsko okrilje, in izrazil »trdno upanje, da... bo na prihodnjem shodu... zmagalo mišljenje — Slovencev«. Prijatelj je krivo povzel ta članek pred navedbo Mrazovićevega pisma Tomšiču⁵¹ namesto po njem, vrh tega pa je izgubil iz oči znano mu dejstvo, da so bili sklepi konference v Sisku že razglašeni, in je zato krivo zaključil, češ »da se iz vseh teh izjav vidi, da so udeležniki siške konference svoj sklep glede naslonitve projektirane hrvaško-slovenske državne federacije na Ogrsko v javnosti zamolčevali.«⁵²

Za ogrsko okrilje v slovenski javnosti ni bilo slišati glasu v tistem času. Tu pa moramo razbrati posebej dva članka nekega slovenskega pisca v praški »Politiki«, ki v slovenskih časnikih nista bila omenjena in ki bi ostala gotovo na veke anonimna, če ju ne bi bil avtor po preteku

⁴⁷ Slovenski Narod št. 124 z dne 25. oktobra 1870.

⁴⁸ Slovenski Narod št. 129 z dne 3. novembra 1870.

⁴⁹ Zgodovinski časopis XVII/1963, str. 155—170.

⁵⁰ Slovenski Narod št. 133 z dne 19. novembra 1870.

⁵¹ Prijatelj III, str. 194—195.

⁵² Prijatelj III, str. 199—200.

petih let omenil v nekem političnem pismu. S tem pismom, ki ga je pisal dne 9. julija 1875 dr. Alojzij Gregorič iz Gradca Božidaru Raiču v Haloze in ki ga je iz Raičeve ostaline objavil leta 1886 takoj po Gregoričevi smrti Karel Glaser v spomin temu Raičevemu »vernemu prijatelju«, ⁵³ se v celoti pobavam v dodatku k temu sestavku. Najprej naj navedem iz njega le omembo tistih dveh člankov, ki bi v vsakterem politično-zgodovinskem raziskovalcu zbudila željo, da bi se z njima seznanil: »Ko sem leta 1871 [!] v 'Politiki' v dveh glavnih člankih to idejo [jugoslovanškega zedinjenja] razvijal, je neki mož iz Pešte rajnemu Tomšiču pisal: 'Tega pisatelja se je treba bati, on je od Andrašija plačan.' Ta očitek bi kazal na neko zavzemanje za ogrsko okrilje nad zamišljenim zedinjenjem avstroogrskih Jugoslovanov. Oba Gregoričeva »glavna članka« pa sem zaman iskal v letniku 1871 praške »Politik« in sem ju odkril šele, ko sem začel pregledovati od konca njen prejšnji letnik, in sicer prvega še v času pred ljubljanskim kongresom; drugega pa v času po njem v decembru leta 1870.

Prvega je objavila »Politik« na uvodnem mestu pod naslovom »Zveza avstrijskih Jugoslovanov« z opozorilom, da ga je napisal Slovence (»Von einem Slovenen«), in z opombo uredništva, da prosi pisca za nadaljnja poročila.⁵⁴ Obširno poročanje o tem, kako se je pojavila in razvijala misel na politično vzajemnost med Hrvati in Slovenci v »Slovenskem Narodu« in v »Zatočniku«, je izhajalo predvsem iz Jurčičeve izjave, češ »da so Slovenci pripravljeni takoj in brez pomisleka podati roko tistemu, ki jih zedini, na jugoslovanstvo — oziroma na Hrvaško — nasloni in loči od ponemčevalne klike«, da se Slovenci »madžarizacije v takšni zvezi s Hrvaško ne bi imeli bati, medtem ko bi se utegnili v nemškem valovju končno potopiti«, in da so pripravljeni »iti za lastno ohranitev v žrtvah do skrajnosti«. Gregorič je povzemal Jurčičeva izvajanja tako, da je opuščal vse njegove pridržke proti ogrskemu okrilju! Poudaril je, kako »ne more biti v korist monarhije, da bi ostala usoda Slovencev še nadalje tako tesno zvezana z nemškim življenjem, kakor je bilo to doslej«, in kako »politični cilji Slovencev in Hrvatov lahko računajo na podporo Evrope, ker se skladajo z njenimi koristmi«, da se namreč Velika Nemčija ne bi pojavila na Jadranu; to je pisec kar pritaknil k navajanju iz »Slovenskega Naroda«, čeprav je oboje pobral pri M.-u v »Zatočniku«, od koder je nato navedel kot »Zatočnikovo« tisto osnovno formulacijo o hrvaško-slovenski politični povezavi. Nič ni omenil, kako je Jurčič zavračal »ilirske« jezikovno-književne težnje, povzel pa je »Zatočnikovo« sprejemanje Jurčičeve zavrnitve takole tendenciozno: »V pomiritev tiste stranke [!] med Slovenci, ki se boji utopitve (Aufgehen) Slovencev v hrvaštvo, izjavlja list, da hrvaški narod pod zvezo Slovencev s Hrvati razume le politično zvezo, ne da bi jih hotel kakor koli oropati narodnostne individualnosti.« Tu je Gregorič torej le namignil na obstoj še druge »stranke med Slovenci«, ki pa se takrat ni oglasila v javnosti!

⁵³ Edinost št. 53 z dne 5. julija 1886.

⁵⁴ Politik (Praga) št. 519 z dne 19. novembra 1870.

Pravilno je Gregorič ugotovil, da se Jugoslovani ne razhajajo v programu zedinjenja, ampak samo glede poti do njegove dosege. Omenil je obe divergentni hrvaški struji v odnosu do ogrskega okrilja: Ena struja »noče ničesar slišati o zvezi z Ogrsko in ne priznava ogrsko-hrvaške nagodbe«, druga pa »računa z danimi faktorji« in presoja zvezo z Ogrsko kot »politično modro«, saj »jo nujno terjajo skupne koristi obeh kraljevin«. Z vplivom te močnejše stranke, katere glasilo je »Zatočnik«, mora računati tudi grof Andrassy, o katerem se govori, da hoče z njo skleniti mir; zato se »Zatočnik« obrača nanj s pozivom, »naj izvede hrvaški program, ki lahko le koristi Ogrski, in naj uveljavi svoj veliki vpliv, da se Slovenija združi s Hrvaško«.

O Slovencih je Gregorič poročal, da v tem vprašanju »še niso zavzeli odločnega stališča«. Povzel je glavne misli članka »Jugoslovanske zveze« proti ogrskemu okrilju, nato pa je nadaljeval takole: »Kolikor poznam njihov program, so Slovenci za zamisel samostojnega, konfederiranega jugoslovanstva z lastno delegacijo [v osrednje predstavniško telo monarhije], daleč od »rajhsrata« [državnega zbora] na Dunaju in daleč od njegovih ponemčevalnih oporišč — vendar bi raje izbrali manjše zlo in sprejeli tudi zvezo z Ogrsko, da bi se le rešili iz sedanjega položaja.« Ko je opustil vse Jurčičeve pridržke, se je Gregorič tako dejansko izjavil za ogrsko okrilje! Na koncu članka je še sporočil o konferenci v Sisku, da tudi še ni sprejela dokončnega programa, marveč »ga je pridržala drugemu zboru, ki bo v kratkem v nekem drugem kraju«, kakor je izvedel »iz pristojnega vira«. Takšen vir je bil Gregoriču, takrat advokatskemu koncipientu v Mariboru, seveda — Tomšič. Ta se očitno s tendenco Gregoričevega članka v »Politiki« ni strinjal in ga pač zaradi tega v »Slovenskem Narodu« ni omenil, kakor tudi ne naslednjega.

Ta — drugi Gregoričev — članek je prinesla »Politik«⁵⁵ v drugi polovici decembra 1870 z oznako, da je iz Maribora; iz te oznake in pa iz miselne tendence ga prepoznamo kot Gregoričevega. Piscu je šlo za to, da pojasni, zakaj se tudi ljubljanski kongres v svojem sklepu ni zmenil za — Ogrsko. Tam so namreč vladajoči krogi proti združenju hrvaških dežel in proti zedinjenju Jugoslovanov. Treba je torej najprej doseči to združenje in to zedinjenje, nakar se bosta »oba naroda, ogrski in jugoslovanski« lahko pogodila o »poštenih zvezih«. Zato — tako je Gregorič nadaljeval M.-ovo prigovarjanje v »Zatočniku« — »bi ogrski državniki sebi koristili, ko bi svoj vpliv pri kroni uporabili v ta namen, da odstranijo ovire zedinjenju Jugoslovanov« in njihove okove; v zaključku je zapisal, da »je v zavezništvu z Jugoslovani kot svobodnim in enakopravnim narodom edina rešitev Ogrske«.

M. pri »Zatočniku« je bil res lahko zadovoljen s tem glasnikom njegovih idej, a lahko domnevamo, da so mu ugovarjali slovenski bralci bodisi z Jurčičevimi pridržki ali pa še ostreje. Prav lahko si zamislimo, da je npr. Blaž na Reki tega dopisnika praške »Politik« označil kot »od Andrašija plačanega«.

⁵⁵ Politik (Praga) št. 351 z dne 21. decembra 1870.

Menda ne more biti različne sodbe o tem, da je bilo Gregoričevo pisanje v letu 1870 nepomembno. Razbor njegovih dveh člankov, ki nista vsebovala drugega kot M.-ove in prirezane Jurčičeve misli, nam ni dal ničesar, le rešil nas je iz nevarnosti, da bi piscu pripisovali kak pomen pri pospeševanju jugoslovanske ideje med Slovenci v letu 1870.

Iz Gregoričevega pisma Raiču sem obravnaval samo stavek, ki se nanaša na oba njegova »glavna članka« iz leta 1870 (false 1871). Obravnava celotnega pisma pa nas odvede iz časovnega okvira tega sestavka in jo zato priključujem v dodanem ekskurzu pod posebnim naslovom.

NEKA SLOVENSKA RAZPRAVLJANJA O JUGOSLOVANSTVU PET DO DESET LET PO LJUBLJANSKEM KONGRESU

1. Pismo dr. Alojzija Gregoriča Božidaru Raiču, datirano v Gradcu dne 9. julija 1875, je objavila »Edinost« takole: »Dragi prijatelj! — Ker sem se 1. julija t. l. v Gradec zavoljo advokatskega izpita preselil, mi žalibože ni mogoče pri osnovanji črteža za zavrčki tabor biti. — Idejo jugoslovanstva gojiti, to mora biti naša prva naloga, in ako ljudstvo za to idejo navdušimo, veliko dosežemo, ker ljudstvo odvrnemo nemškemu elementu in ga v kolovoz slavjanstva spravimo. Mi moramo tako praktično misliti, da slovenski narod zase nema bodočnosti, ravno kakor hrvaški sam za se tudi ne. — Naš narod se mora tedaj že zdaj na to stran naslanjati, kder hoče svojo prihodnost imeti; on bo Nemec ali Jugoslovjan, Slovenec dolgo več gotovo ne, ako ga pa hočemo nemštva oteži, se mora jugoslovanstvo šele stvoriti. — Bulgari, Srbi, Hrvati. Slovenci štejejo že sedaj več kakor 12 milijonov in takemu faktorju se eksistencija med romanskim, germanskim elementom ne da odreči. — Vresničenje jugoslovanske ideje pa ima pad Turčije za seboj in na razvalinah tega nemarnega naroda bodo se Jugoslovjani razprostirali in za kratkega je jugoslovanstvo kakih 20 milijonov in še več močno. — Ko sem jaz leta 1867 na nekem shodu jugoslovanskih dijakov na Dunaju idejo jugoslovanskega zjedinenja razprostil, so bili Hrvati in Bulgari za to navdušeni, Srbi so mrzli ostali, Slovenci in posebno Jurčič in drugi merodajni in vplivni so me za tega del grajali. Rekli so: 'Mi moramo Slovenci ostati in še le takrat, kedaj naše ljudstvo na tisto stopinjo omike in izobraženosti spravimo, na kateri sosedni narodi stojijo, le takrat še se bode dalo o združenji govoriti. Slovenski narod mora doto seboj prinestil' — Sedaj bi se ti radi že brez dote omožili, ker vidijo, da zgodovina ne čaka, in za šest let je Jurčič tisti postal, kateri v »Slovenskem Narodu« članke o potrebi zjedinenja piše! — Tempora mutantur! — Ko sem leta 1871 v »Politiki« v dveh glavnih člankih to idejo razvijal, je neki mož iz Pešte rajnemu Tomšiču pisal: 'Tega pisatelja se je treba bati, on je od Andrašija plačan.' — Tako se ideje tirajo. Naše zjedinenje je lahko (? Uredn.). Ker še prave književnosti nobeden jugoslovanski narod (? Ur.) nema, je treba, da se narpred na polju književnosti zjedini, za to bi se moralo vseučilišče v Zagrebu preustrojiti; Slovencem bi se morale dati stolice tako, kakor Hrvatom in Srbom. — Na taki način

bi Hrvati dosti sprejeli, kar ima slovenski jezik v sebi dobrega, da, izvrstnega. — Stajerski Slovenci so do sedaj bili povsod početniki, oni bodo tudi v ti reči morali drugim pot kazati. — Jaz tedaj Tvojemu podvzetju dober uspeh želim in Te pozdravljam — ves Tebi vdan — dr. Gregorič.«

Menda je že na prvi pogled vidno, da je Gregorič tu temeljito zamešal politično vzajemnost Jugoslovanov z jezikovno-književnim zedinjevanjem, ki se mu je zdelo prav »lahko« — ne pa tako leta 1886 uredniku »Edinosti« Viktorju Dolencu, ki je za to besedico uvrstil v oklepaj uredniški vprašaj, kakor tudi za trditvijo, češ da »še prave književnosti nobeden jugoslovanski narod nima«! Toda Gregorič je našel zadevo že tako zamešano v pismu Božidara Raiča, ki se resda ni ohranilo, a ki si ga v tej točki lahko »rekonstruiramo« iz uvodnih dveh stavkov Raičevega poznejšega sporočila o »Osodi nakanjenega tabora na hrvatsko-slovenski meji«:⁵⁶ »Hrvatski in slovenski rodoljubi kanili so lani [1875] meseca avgusta prirediti tabor v Dobravi na Hrvatskem pri Zavrči tikom slovenske meje, kder bi se vzajemne gospodarske in narodne razmere razkladale in razvijale, ter [bi se] razgovarjali o načinu, kako naj se v knjigi [!] bližamo, a v kratkem [!] zjedininimo. Na volitev odbora, ustanovitve taborskega črteža [= načrta], namreč predmetov, o katerih bi se bilo razpravljalo, govornikov in drugih dotičnih priprav, določen je bil sestanek nekaterih narodnjakov z one in naše strani.« Nadaljevanje tega Raičevega dopisa »Iz Haloza« s podrobnim opisom, kako sta se vmešali hrvaška in avstrijska policija in si ovohali že vse priprave za tabor v Zavrču, tako da »je bilo ... to lepe nade dete zadušeno še pred spočetjem«, nas tu ne zanima, marveč samo okolnost, da je pobudnik završkega tabora postavljaj na dnevni red razpravljanje o »bližanju v knjigi« in o »zjedinenju v kratkem« — prav tako »v knjigi«.

Ko je Raič v neohranjenem pismu Gregoriču postavil na dnevni red takšno zedinjenje, je obudil v njem spomin na njegov spor v krogu slovenskih študentov na Dunaju osem let prej, ko je bil nastopil za jezikovno-književno in narodnostno pripojitev k Hrvatom, čemur pa so se Jurčič in drugi, ki so imeli na svoji strani domala vse rojake, ugovarjali. Spomniti se moramo, da je — po Levčevem konceptu govora z dne 20. maja 1868 — v debati v »Jugu« o vprašanju, »kako bi se posebno glede na Slovence dospelo do enega knjižnega jezika na jugu«, bilo slišati mnenje, da »naj Slovenci pusté slovenski jezik, vse znanstvene knjige naj se pišejo v hrvaščini in k večjemu kaka knjižica za kmetavsu naj se napiše v slovenščini«; Levce se je zgrozil: »Pameten človek res skoro ne ve, kaj bi odgovoril na to pretenzijo, posebno, ako pomisli, da so nekateri izmed Slovencev samih stavili ta predlog.«⁵⁷ Med tem »nekaterimi izmed Slovencev« moramo domnevati ravno Gregoriča. Zapisnik o seji »Juga« dne 6. maja 1868 pravi: »G. Jurčič i još drugi članovi raspravljahu pitanje: Imadu li Slovenci poprimiti jezik hrvatski za znanstvenu literaturu ili ne?« u kojem se pitanju razdieliše na

⁵⁶ Slovenski Narod št. 87 z dne 15. aprila 1876.

⁵⁷ Prijatelj IV, str. 46.

dve strane.⁵⁸ Zdi se, da je Gregorič osem let pozneje nekako obžaloval, da je bil takrat popustil Jurčiču in večini. Ni videti, da bi se bil Gregorič še kaj ločeval v tem vprašanju od večinskega »kranjskega« kroga potem, ko je svoje ilirstvo spričo odpora in argumentov Jurčiča in večine umaknil. Nič ne kaže, da bi se bil v »Jugu« še kdaj desolidariziral s splošnim slovenskim ugovarjanjem težnjam po pohrvačenju Slovencev. Sopodpisal je poziv za prvi slovenski študentski shod dne 14. avgusta 1868, kjer so ga izvolili v pripravljalni odbor društva »Slovenska omladina« skupaj s Tomšičem, Jurčičem, Celestinom in Levcem.⁵⁹ V svojih dveh člankih v praški »Politik« leta 1870 se Gregorič tudi ni zavzel za jezikovno-književno zedinjenje — le namignil je, da so nekateri Slovenci zanj, sicer pa je sledil Jurčičevi argumentaciji za politično zedinjenje. Zdaj — leta 1875 — pa je Gregorič prav čudno prehajal od političnega zedinjenja h književnemu: začelo naj bi se pri zagrebškem vseučilišču, kjer naj bi se pojavili poleg hrvaških in srbskih profesorjev tudi še slovenski in kjer naj bi jim bilo dopuščeno uvrščati v srbohrvaščino, kar ima slovenščina »dobrega« ali celo »izvrstnega«! S to mislijo pač ni ničesar prispeval k »črtežu za zavrčki tabor« ali k Raičevi zamisli skupne manifestacije slovensko-hrvaške enotnosti, premaknjene s političnega področja na književno zaradi tega, ker politično zedinjenje ni bilo dosegljivo.

2. Kako pa bi bil Božidar Raič na zavrčnem taboru razvijal zamisel »bližanja v knjigi«, lahko spoznamo iz njegovih izvajanj na veliki Vrazovi »svečanosti« v Cerovcu dne 8. septembra 1880, ki je bila prav tako hrvaško-slovenska, kakor naj bi bil tabor v Dobravi pri Zavrču slovensko-hrvaški, in na kateri je Raič takole razvijal svoj skrčeni ilirski program: »Pred kratkim zložili so se brez kakega prigovora porabni [?] rodoljubi in pisatelji slovenski v Ljubljani: da Slovenci mahoma sprejememo srbskohrvaški jezik ... kot književni jezik za strogo znanstvene stvari, ker tako odpira se nam večje občinstvo in širša domovina. Mili mi istokrvni južni sosedje in bratje! To bratsko vezilo poblaščen sem vam izročiti pri tej prekrasnej narodnej svečanosti... [Tako] hodi ogelni kamen položen jugoslovanskej knjigi vzajemnici za znanost.«⁶⁰ V posebnem pripisu je Raič pojasnil, da je mislil na takšne primere, »kader naši slovenski profesorji in drugi učenjaki dosepejo s pisateljstvom dotle ... [da] počinajo v švabščini razkrivati razne modrosti« in tako »svojim tlačitljem ... knjigo množiti«, namesto da »bi se rajši obrnoli na jug in pisali v hrvaščini«.

O odločitvi »porabnih rodoljubov in pisateljev slovenskih v Ljubljani« za sprejem srbohrvaščine v znanosti mi niso znani drugi podatki kakor le dve deklaraciji v tem smislu, objavljeni v »Slovenskem Narodu« med julijem 1875 in januarjem 1876. Prva izjava je iz časa, ko je Raič začel pripravljati tabor v Dobravi pri Zavrču, in obstoji iz nekega sporočila in iz dodane omejitve: »Literarni naš veteran g. Trstenjak

⁵⁸ Prijatelj IV, str. 44.

⁵⁹ Prijatelj IV, št. 25-27, 41, 55 in 58.

⁶⁰ Slovenski Narod št. 234 z dne 12. oktobra 1880.

misli, kakor se nam poroča, svoje prihodnje spise v hrvaščini izdati. V strogo znanstvenih rečeh pač treba zedinjenja s Hrvati.⁶¹ To omejitv je seveda pripisal »Narodov« urednik Josip Jurčič, sporočilo pa je prišlo od nekega Trstenjakovega znanca, kar je Prijatelj prezrl, ko ga je uvedel z besedami, češ da je z njim »novo geslo vrgel v javnost stari Ilirec Davorin Trstenjak.«⁶² Drugo izjavo pa najdemo pol leta pozneje v dopisu iz Zagreba, napisanem pod vtisom vesti, da se je Fran Erjavec »iz družinskih razlogov« odpovedal ponujeni mu profesuri na zagrebški univerzi: »Naše vseučilišče nima sreče s slovenskimi profesorji... ni ne enega... En ni hotel sprejeti, drugi je bil valjda iz posebnih razlogov odbit, tretji je pa že imenovan svoj dekret zopet nazaj položil, gotovo tudi iz posebnih okolištin. Posebne okoliščine, da! Kdo bi v njih tajnost zaviril. — ... To je vsekakor obžalovati. V pismu, s katerim je Strossmayer jugoslovansko akademijo utemeljil, ki je mati našega vseučilišča, je naravnost željo izrekel, naj se »prije svega braća Slovenci« v delokrog »hrvatskega znanstvenega rada« potegnejo. Pa kakor na vseučilišču pogrešamo tudi v akademiji, ki že dosta dolgo obstoji, slovenskih sodelavcev. Tudi to so valjda posebne okoliščine tako nanesele. Slovenci so že večkrat rekli, da so priprav[lje]ni v svojih znanstvenih spisih hrvatski jezik kot književni sprejeti, kar bi gotovo v veliko obojno korist bilo. Žalostno je, da se je od strani Hrvatov ta ponudba do sedaj celo ignorirala. — Slovenci in Hrvati trebamo drug drugega ne samo na znanstvenem, nego tudi na političnem polju. Mej Hrvati in Srbi ne bo nikoli [!] ali k večjemu po izumrtju vsaj treh zarodov, edinstva. Kdaj koli so se Hrvati Srbom bližali, zmirom so bili od njih nazaj sunjeni, in Hrvati sigurno ne bodo nobenega poskusa več naredili. Z Magjari valjda tudi ne bodo na veke iz jedne sklede jedli. Ostanajo jim samo še Slovenci. Ti so pa že tolikokrat svoje simpatije in svojo solidarnost s Hrvati izrekli, da bi greh bilo, če bi Hrvati te simpatije od sebe rinili.«⁶³

Pač moramo predvsem okoliščine, da noben slovenski znanstvenik ni prišel na akademijo in univerzo v Zagrebu, pripisati posledico, da se zamisel o sprejemu srbohrvaščine za slovenske »strogo znanstvene reči« ni v nobenemu primeru oživitvorila in je Raičevo »bratsko vezilo« ostalo čisto prazna deklaracija! »Slovenski Narod« ga je celo — takoj po Vrazovem slavlju in še pred objavo Raičevega »vezila« — izrecno zavrnil v članku-dopisu »Po Kopitarjeveji in Vrazoveji svečanosti«, ki ga je prinesel na uvodnem mestu, in potem ni pripustil nasprotnih polemik. Pisec s psevdonimom Pavlovski⁶⁴ je menil, da po dosedanji poti Slovenci »pripdemo naposled do čistega domačega pisemstvenega jezika; ako pesniki naši spisujejo dela, Preširna in drugih slovenskih njega naslednikov vredna, dobomo svoje narodno, čisto in vredno pesništvo; ako sploh obdelamo [= razvijemo] svojo literaturo v vseh mogočih strokah do

⁶¹ Slovenski Narod št. 151 z dne 7. julija 1875.

⁶² Prijatelj IV, str. 481.

⁶³ Slovenski Narod št. 9 z dne 13. januarja 1876.

⁶⁴ Naj tu samo nakažem domnevo, da se je v tem primeru utegnil podpisati kot Pavlovski — Pavel Turner, ki je nato v letu 1881 vsestransko utemeljil takšno stališče (v tem ekskurzu segam le do leta 1880).

visoke populnosti, pridobimo si mnogo znanja in napredujemo kot vsestransko izobražen narod z lastno narodno veljavnostjo». Če bi pa »vzeli drug pismen jezik za višje izobraževanje«, potem »bi bil ves naš do- slejni trud zastonjski«. Pisec je rojakom svetoval, naj bi ustanovili »kako krepko glasilo za slovensko znanost«^{64a} in »spoznavali literature drugih narodov, posebno slovanskih«, učili pa se zlasti ruščine in »z enako ljubeznijo negovali ne samo hrvatski, ampak tudi druge slovanske jezike z vsem, kar imajo vrednega«. Menil je: »Tako si najbolj ukrepimo bo- dočnost. To je naravni pot; po protinaravnih brez nevarnosti ali pogube nobeden narod kot tak ne pride naprej«, in zaključil: »Iz navdušenja, katero je slovenska srca vnemalo pri ravno minulih svečanostih, po mojem mnenju jedino izhaja ta nauk: Delajmo kot Slovenci in kot Slo- vani naprej, kakor do sedaj, samo da s pomnoženimi močmi!«⁶⁵ Naj navedem tu še bržčas Haderlapovo izjavo v nekem uvodniku »Slovenca« dobro leto prej v polemiki o tem, ali je umestno zahtevati slovensko vsenčilišče v Ljubljani: »Do zdaj smo videli, da so vse sanje o literarnem združenju Slovanov, o splošnem slovanskem ali o splošnem jugoslovan- skem jeziku le prazne fraze ostale; nam niso koristili niti češki, niti hrvaški, niti ruski napredki v literaturi, ampak mi smo v literaturi in politiki le toliko napredovali, kolikor smo si sami pomagali, kolikor smo si sami ustvarili literature in politične zavesti.«⁶⁶

Enako stališče, kakršno sta zastopala v letih 1879 in 1880 oba osred- nja slovenska časnika, je malo prej razglasila tudi osrednja slovenska revija »Zvon«, kjer je Stritar s preprosto argumentacijo zavrnil »po- gubne« nasvete, naj bi opustili slovenščino.⁶⁷

Prav nič ni videti, da bi se bila slovenska javnost pet let prej nagi- bala k drugačnemu stališču in da bi bil Jurčič takrat »pisal članke o po- trebi zedinjenja« v drugem smislu, kakor jih je pisal še pet let prej v »Slovenski Narod«. To mladoslovensko glasilo je ostalo zvesto politične- mu jugoslovanstvu, ko je npr. ravno na dan Gregoričevega odgovora Rai- ču, dne 9. julija 1875, v — domnevno Zarnikovem — dopisu »Od hrvatske mejek« pisalo docela skladno z Jurčičevim pisanjem jeseni leta 1870, »da je slovenski narod brezpogojno in brezizjemno za zedinjenje s hrvatski- mi brati, makar bi to zedinjenje tudi preko Budim-Pešte šlo! Naš narod posebno v tem zedinjenju vidi jednega najglavnejših pogojev in poroštev svojega obstanka... Sicer pa mislimo, da se zedinjenje Slovencev s Hrvati ne bi dalo lahko potem Budim-Pešte izvesti... Če pa hrvatska narodna stranka denes... posredovanje mej Slovenci in Magjari pre- vzame, dobro! Slovenske simpatije bodo se spet k njej obrnile; dokler

^{64a} Ta nasvet ni bil nov, kajti o njem sta razpravljala tri do štiri leta prej — januarja 1877 in februarja 1878 — dva zapovrstna občna zbora Slo- venske Matice, in sicer na pobudo — Božidara Raiča, ki potemtakem takrat — sredi med svojim nagibom v letih 1875—1876 k »bližanju v knjigi« in »bratskim vezilom« v letu 1880 — ni mislil na slovensko znanstveno pisanje v hrvaščini!

⁶⁵ Slovenski Narod št. 211 z dne 15. septembra 1880.

⁶⁶ Slovenec št. 109 z dne 2. oktobra 1879.

⁶⁷ Zvon 1878, str. 384 (naveden tudi v Prijatelju IV, str. 495—496).

pa Slovenci ne bomo nič videli, kar bi nas s hrvatsko narodno stranko v dotik dovelo, ostanejo naše simpatije v taboru [Makančeve] hrvatske narodne opozicije, ki v svojem programu tudi nas objema.«⁶⁸

3. Vendar pa ne smem tu prezreti tistega dopisnika »Slovenskega Naroda«, čigar pisanje je moglo v Gregoriču zbuditi vtis, kakor da bi se bil Jurčič zato, ker ga je objavljaj, odmaknil od nekdanjega stališča. Gre za dopisnika iz vrst dunajskih študentov, ki mu je Jurčič res večkrat pogledal skozi prste, ko je silil v jezikovno-književno jugoslovanstvo in celo slovanstvo, pač zaradi tega, ker je njegovo izredno temperamentno in obilno dopisovanje zaradi bodrilne vrednosti in mnogih tehničnih misli visoko cenil. Ta dopisnik se je ravno v času pred Gregoričevim pismom Raiču v nekaj dopisih razvnel zoper večino v dunajski »Sloveniji«, ki se ni hotela strinjati s književno-jezikovnim jugoslovanstvom in ki jo je zaradi tega označeval kot »separatistično« ter ji očital, da goji pretiran »kranjski« ponos (samo v tem, ne pa tudi v drugem, ga je podprl Jurčič z odobrilno uredniško opombo v oklepaju). Tega pisca kljub anonimnosti njegovih dopisov ni bilo težavno odkriti, ker je iz ohranjenega sejnega zapisnika »Slovenije«⁶⁹ razvidno, kdo je prav tako osamljeno kakor trdovratno zastopal takšno stališče v društvu, in ker ga izdajajo tudi značilnosti njegovega sloga. Gre za Karla Slanca, ki je nekaj časa kar po vrsti dajal v društvu jugoslovanske pobude. Tako je na sestanku 24. decembra 1873 predložil, naj bi se »Slovenijani« odzvali vabilu društva »Velebit« in prebili božični večer skupaj s hrvaškimi tovariši; predlog »ni našel zadostne podpore«, vendar pa se je po zaključku slovenskega večera »lepo število Slovencev napotilo med svoje južne brate«. Na sestanku 2. maja 1874 pa je pri utemeljevanju tesnejšega sodelovanja med jugoslovanskimi študentskimi društvi »skušal dokazati« — po zapisniku — »da barbaričen narod [tj. kulturno ne tako razvit, kakor sta nanj navaljujoča naroda s severa in z zahoda], kakor je slovenski, nima prihodnosti, ako ne popusti svojega jezika in se združi s Srbi in Hrvati«. To dokazovanje je izzvalo — Ivana Tavčarja, da je Slanca »v občno zadovoljnost in s krepkimi besedami zavračal ter predlagal prehod na dnevni red, kar se je tudi zgodilo«. K temu zapisniku je Slanc na naslednjem sestanku pripomnil, »da njegove besede v njem

⁶⁸ Slovenski Narod št. 155 z dne 9. julija 1875 (naveden v političnozgodovinskih opombah k Prijatelju IV, str. 658–659).

⁶⁹ Sejni zapisnik »Slovenije« v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Naj še opozorim, da je Karel Slanc že kot novinec na seji »Slovenije« dne 2. marca 1872 zagovarjal ustanovitev vseslovenskega študentskega društva na Dunaju in da mu lahko pripišemo že prejšnji dopis »Slovenskemu Narodu« (št. 15 z dne 1. februarja 1872) za združitve slovenskih študentov v »društvo, ki bi pomagalo odpravljati jezične razlike« s poukom »ruskega, od mnogih odličnih Slovanov za skupni jezik nasvetovanega jezika«, in posebej za združitve jugoslovanskih študentov v društvo za bližje »vsestransko spoznavanje med seboj«. Ta dopis je zavrnil iz »stare garde« v »Sloveniji« Stefan Širok v »Soči« (št. 9 z dne 2. marca 1872); označil je »lepo misel o osnovi slovenskega akademičnega društva« za »neizpeljivo«, mlademu dopisniku... ki nekaj mesecev na Dunaju živi, pa odrekal zadostno poznanje študentskih razmer, »da bi mogel o njih v javne liste poročati«.

nimajo ravno istega pomena, kakor so ga imele v govoru, in da ga je g. Tavčar sicer zavračal, a ne zavrnil; vendar »premembe v zapisniku ni želel nobene«. Dne 19. decembra 1874 je spet predložil, naj bi »Slovenija« skušala prirediti skupno praznovanje božičnega večera s Hrvati in Srbi, a proti njemu je Fran Detela »želel čisto slovensko zabavo s pomočjo slovenskih pevcev«; sestanek je sklenil, da društvo vsaj oficialno ne povabi nečlanov.

Slančevo zamišljeno jugoslovanstvo pa je zadevalo na še hujše težave zaradi takratnega sovražnega nasprotovanja med Hrvati in Srbi. Svojemu razočaranju je dal duška v enem zgodnjih dunajskih dopisov takole: »Pil bi [bil] pred nekaj leti strup na to, da je dejansko zedinjenje jugoslovanskih dijakov na vseučiliščih najložja stvar na svetu... [A] naj me ne vem kdo ubije, če še kedaj grem h kakemu komerzu, ki ga napravi kako jugoslovansko dijaško društvo, povabeče kot goste druge brate jugoslovanske dijake! Joj, to ti je v takem zborovanji zvonjenja o braći, o vzajemnih težnjah, »če vince zlato v kozarcih se smeje«, in kak proklet napuh zopet, kadar kdo omenja svoj narodič! Slovenija — moderna Grecija — otok bleški kinč nebeški — Hrvatska in Hrvatska in še enkrat Hrvatska — in srbsko junaštvo in srbski sokolovi — in mi Slovenci smo kulturonosci v zapad — ne, mi Hrvatje smo — ne, mi Srbini — naše vseučilišče — Zagreb je centrum jugoslovanstva — ne, Beograd — proketo ne, [se oglasi] zopet kristalizirani Slovenec, katerega mu je ta lastnost, da v slabi volji kar na dnevni red hodi čez vprašanje jugoslovanstva, ki včasih kaže, da abecede narodnostnega vprašanja ne ve, kateremu včasih kaka beseda uide, ki loči Štajerca od Kranjca itd. — proketo ne, zavpije ta Slovenec Kranjec, »bela« Ljubljana bode enkrat celemu svetu zapovedovala. — To vse dobra fizična konstitucija še prenese, ali videti npr. hrvatskega, dalmatinskega dijaka držati se v posebnih društevcih; videti, da hrvatski dijak srbskega (in narobe) sovraži skoro na nož; videti, da možgani Hrvatov in Srbov niso toliko močni, da bi [se rešili] podedovanih predsodkov različne »vere«, proti kateri je čisto indiferenten, in družih kultiviranemu človeku prav neumnih lapa-lj, podedovanega, v mlajših letih nasrkanega neumnega mejusobnega sovraštva; videti, da domovinska ljubezen v prsih mnogih teh dijakov nema toliko moči, da bi par streljajev oddaljenega brata objemala; videti in se prepričati, da se jugoslovanski dijak na vseučiliščih 19. stoletja... ne razločuje od preprostega kmeta, bogme to prenašati mirno, [za to] treba močnih žil in živcev.«⁷⁰ Z njegovega integralnega — jugoslovanskega in slovanskega — izhodišča je bila »Slovenija« Slancu — v enem naslednjih njegovih dopisov — »pravi mikrokozmos slovanske nesloge«. Ko je obsojal deželni separatizem, mu je pritegnil tudi »Ur.«, tj. Jurčič: »V njej slišiš včasih naglaševati Kranjca (Pač sila vam je! Ur.) prav glasno«; veselje je imel le s takšnimi »slovenskimi dijaki, ki bi se kar nič ne žalostili, ko bi npr. Slovenec denes uže hrvatski govoril [!], ki so [res] Jugoslovani, ki bi se raje denes kakor jutri z družimi

⁷⁰ Dopis z Dunaja pod naslovom »Jugoslovanska ideja in naši vseučiliščniki«, Slovenski Narod št. 57 z dne 11. marca 1875.

jugoslovanskimi dijaki v eno društvo zedinili«, in ki se jim »perhoresciranje vsega, kar ni ‚gorenjskega‘, studi«. ⁷¹

Takšno branje je pač lahko obudilo v Gregoriču spomin na nekdanji njegov novoilirizem iz časov dunajskega »Juga«, toda ni prav nič pričalo o kaki spremenjeni orientaciji lista, v katerem je izhajalo; bilo je le posebna »licentia« tega sicer tako razboritega dopisnika, ki mu je nekaj let nato Jurčič celo dopustil nekakšno obžalovanje, da je »velikan Prešeren svoje umotvore v slovenskem in ne v ruskem, bodočem literarnem slovanskem jeziku pisal«! ⁷² Ko se je tako po logiki svoje argumentacije pognal še v slovansko skrajnost, se je končno tudi Slanc »vrnil« na domača slovenska tla, ki jih pri vsem svojem »uhajanju« nikdar ni praktično zapustil!

4. Nemara še boljši upogled v težave jugoslovanskega zbliževanja med študenti jugoslovanskih narodov na avstrijskih univerzah v tistem času odpirajo neki graški dopisi s polemičnim odzivom nekega filopravaša v »Slovenskem Narodu« v letu 1876. Prav obširno se je lotil neki dopisnik razmerja med Hrvati, Srbi in Slovenci ali »različnih pojmov o ideji jugoslovanstva« na temelju spoznavanja nazorov »mladih Hrvatov in Srbov« v njihovih študentskih društvih v Gradcu »Hrvatski« in »Srbadiji«. V obeh društvih so Slovence prijazno sprejemali kot brate in tudi malo prej ustanovljeno slovensko študentsko društvo »Triglav« je člane obeh bratskih društev najtopleje sprejemalo v svoji sredi. A kaj so Slovencem govorili Hrvati? »Vi Slovenci vidite, kako mali narod da ste, da se na nikakov način sami rešiti ne morete — da niti svoje literature ne morete sami razviti. Mi Hrvati imamo svojo vlado, imamo literature in vse — torej postanite vi Hrvati — saj to ste že istinito, jerbo vi niste ničesar drugega kot ‚planinski Hrvati‘ in se malo, in to le v dialektu od nas razlikujete. Sprejmite torej naš hrvatski jezik kot književni jezik in ste potem popolnem Hrvati.« Tudi kot gostje na zboru »Triglava« — je poročal dopisnik — so nam tako »svoj jezik ponujali«. Nato je izrazil kot »skoraj gotovo« domnevo, da Hrvati »hočejo, da tudi Srbi svoje ime pustijo in se v Hrvate prekrstijo, kakor da tudi svoj jezik hrvatski imenujejo«. Tako mislijo »jugoslovansko vprašanje rešiti«, da svoje »ime na vse strani razširijo«, tako »sanjarijo o ‚velikej Hrvatski‘«. Toda ravno »ta negacija Srbov in Slovencev je, koja Srbe Hrvatoma tako sovražne dela«, kajti »Srbi pravijo, da se ne morejo nikdar s Hrvati

⁷¹ Slovenski Narod št. 130 z dne 11. julija 1875.

⁷² V članku »Slovenstvo in njegovo časopisstvo II.«, Slovenski Narod št. 229 z dne 5. oktobra 1876. Prav verjetno je imel Fran Detela pred očmi to slanevo pisanje in hkrati njegovo prejšnje zavzemanje za jugoslovansko književnojezikovno zedinjenje, ko je karikirал slovenskega novoilirca sedemdesetih let v humoreski »Misli g. Jeremije Tožnika v Dolgi vasi«, objavljeni v »Zvonu« leta 1879 (in ponatisnjeni v Detelovem »Zbranim delu« I, str. 23—46, katerega urednik je dokazal — na str. 443—451 — da je humoreska Detelova, ne pa Stritarjeva ali koga tretjega); vendar moram omejiti to domnevo samo na Jeremijevo hvalisanje — največjega slovenskega pesnika Modroslava Motovilca, ki »je pisal v hrvaškem jeziku. Prešeren pa samo v slovenskem« itd. — na str. 31—34 — kajti Slanca ni mogoče imeti tudi za nositelja drugih tam karikiranih nazorov.

zjediniti, dokler jim oni njihovega narodnega imena in s tem njihove pravoslavne vere ne garantirajo«, in »da jedino federalizem nas more zjediniti, da vsak svoje običaje in vero obdržimo, da naj ostane Hrvat to, kar je: Hrvat, Slovenec — Slovenec in Srb — Srb«, le »skupno bi proti našim neprijateljem se vedno bojevali, vezali bi naj nas le skupni interesi in skupno ime: Jugoslovani!« Dopisnik se je pridružil temu stališču: »Moje in tudi več družih mnenje je ravno isto! Zakaj bi se baš jeden brat tako šopiril, da bi morali vsi drugi vse svoje interese kakor tudi svoje ime zaradi jednega na stran vreči? ... Z združenimi močmi podpirajmo drug drugega, bodimo pravi prijatelji, resnični bratje!« Končno je ta trezni dopisnik označil razlike med slovenskim in srbsko-hrvatskim jezikom za »tako male, da nas nikakor v razumenji motiti ne morejo«, in je menil, »da se slovenski jezik vedno bolj bliža srbsko-hrvatskemu, da ga sedaj vsak Srb in vsak Hrvat popolnem razume, kar še pred kakimi 15 ali 20 leti ni bilo«. Če pa je razvoj potekal tako, potem »pustimo torej to naturi, da nam ona sama jezike razvije, nas vedno bližje pripelja, mejtem ko si v naravi nikacega skoka misliti ne moremo«. Dopisnik je zavrnil tudi vsakršno »ustvarjanje kake mešanice« kot »še bolj neumno«, a je vendar vzkliknil: »Verujte mi! — preden bomo pisali 1900, imeli bomo jeden skupen jezik za našo jugoslovansko literaturo.« Zaključil pa je z edino realno smernico: »Za zdaj pa pridno delajmo za razširjenje svoje knjige mej svoje ljudstvo.«⁷³

Dva tedna po izidu tega dopisa je prišlo do nekakšnega — blagega — slovensko-hrvaškega incidenta na slavnostnem komerzu društva »Hrvatske« dne 7. marca 1876, ki so se ga udeležili korporativno člani »Triglava« in tudi nekaj starejših slovenskih javnih delavcev (profesor dr. Gregor Krek, dr. Benjamin Ipavec, dr. Ferdo Dominkuš in dr. Fran Radej⁷⁴), a posebej tudi pevski zbor tako imenovanega »slovenskega pevskega društva«. Ko naj bi bil ta zbor nastopil, se je predsednik »zagovoril« tako, da je pozval k nastopu »hrvatsko« namesto »slovensko pevskega društva«. To je — umljivo — obsedelo, dokler predsednik poziva ni popravil. Graški dopisnik »Naroda« je izrazil — pač upoštevno — domnevo, »da je bilo krivo te pomote preveliko sanjarstvo „o velikej Hrvatski“, koja se je skoro v vseh telegramih naglaševala, katerih so dobili okolo dvajset,« in je menil, da »mora tudi opomniti, da celi večer niti besedice ni čul o „slovanstvu“, k čemer se mu ni videlo potrebno pristavljati komentarja, češ da so ga »Narodovi« bralci našli že v njegovih prejšnjih graških dopisih. Končno je še pripomnil: »Srba ni bilo niti jednega pri slovesnosti; tako daleč sega sovraštvo mej Srbi in Hrvati! Bilo je pač mnogo Italijanov in Magjarov; tudi Nemcev je bilo nekaj.«⁷⁵

Spet sta pretekla dobra dva tedna od objave tega dopisa in »Slovenski Narod« je prinesel precej razdražen ugovor slovenskega simpa-

⁷³ Slovenski Narod št. 40 z dne 19. februarja 1876.

⁷⁴ Naj omenim, da v zadnjem snopiču Slovenskega biografskega leksikona manjka sestavek o tem slovenskem politiku prebudne dobe.

⁷⁵ Slovenski Narod št. 59 z dne 12. marca 1876.

tizerja pravašev, ki se je podpisal le z začetnicama F. V. in je bržčas sam zapisal nad svoj dopis rubriko »Poslanec«; v prav tej rubriki je namreč devet tednov prej⁷⁰ — F. Veršec kot tajnik novo ustanovljenega društva »Triglav« zavračal navedbo v nekem prejšnjem dopisu, češ da graški Slovenci pravzaprav nimajo društva, čeravno je pravila namestništvo že potrdilo, in nepotrebne nasvete, da naj bi bil izvoljeni odbor bolj marljiv, da ne bi društvo še pred porodom umrlo. Zdaj pa se je po poudarku, da ga je že »nekaj dopisov iz Gradca iznenadilo«, spravil nad dopis s poročilom o komerzu »Hrvatske«. Najprej mu je oponesel, »da bi se spodobilo, ako on [kot] Slovenec že slabe in njemu neugodne točke omenja, da tudi kot objektivni sodec stvari opomni, ki so se od naše slovenske strani Hrvatoma nasproti kazale neugodne«, a »ker le o 'hrvatskih' napakah v tonu za javnost neprilичnem govori«, je treba »omenjenemu dopisu nekaj dodati«. Prizadel ga je vtis dopisa, češ »bil je zadovoljen Magjar, Nemec in Italijan, zagrizeni slovanstvu vobče protivni elementi; a za te, Slovence moj, ni bilo čuti celi večer niti besedice o 'slovanstvu'«. Po njegovi sodbi se je predsedništvo tokrat »kakor pri vsaki še letošnji priliki« do Slovencev »povsem pravično obnašalo« in je kazalo, »da mu je tudi Slovenec na srcu« in »da ga pozdravlja« navdušeno kot »svojega dobrega najozžjega brata«. Zmotno zamenjavo »hrvatsko« za »slovansko« je označil kot »nepremišljen pogrešek«, ki ga je predsednik »precej popravil in opravičil«; pri tem je opozoril, da je »slovansko pevsko društvo de facto vse prej kakor vse-slovansko«, iz nadaljnjega pa razvidimo, da so se v njem zbirali sami — Slovenci! Nato je nadaljeval: »Ta tedaj nedolžni pogrešek je naše takozvane vseslovenske Slovence tako silno razžalil, da so po svršetku pevskega komada popustili mesta in celo kolono prazno ostavili, kakor da bi jih bila epidemija pobrala. Vse prošnje in povpraševanja po vzrokih niso nič pomagala, naša slovenska aristokracija je sklenila, ergo tudi odšla, kapelnika še soboj potegnili in tako Hrvatoma tudi slovansko pevsko društvo odgnala.« Ta reakcija je bila v očeh F. V. skozi in skozi neopravičena, da je v nadaljnjem obsojanju presegel vsako mero: »Reči moram, da Slovenec z večjim veseljem pod nemško mizo kosti gloje kakor z bratom na leviči obed deli. Čas vladanja za Slovence, mislim, nikdar priti ne more. — Rekel ne bi besedice, da je Slovenec tukajšnji v resnici Slovenec; on bi rad vse figuriral: Vseslovan je tako prmo loko, zraven naravno tudi jugoslovanski pacifikator, dela tedaj, iz svoje iniciative lepo doneče 'vseslovansko' društvo, nosi v vsakem kotu 'vzajemnost' itd., pri drugej priliki je pa tudi hud jugoslovanski federalist. — Slovenec, pusti ti 'hrvatsko-srbsko' mržnjo, ti dve kolena si bosta že sama, če ne prej, [pa] v času sile, [roke] podala, saj uvidita oba, da ima vsako nekaj napačnega; čudezev pa Slovence delati ne more, bolje in vse, kar moreš, storiš, ako sam sebe ljubiš, ako se ne deliš v različna tabora, ako Slovencu najprvememu svojemu bratu ne 'bljuješ' brez vzroka v obraz in ako ga v svojej gorenjskej arogantnosti ne pitaš [z] 'gumpci' in z drugimi še lepšimi epiteti; vedi dobro, da ni vsem dano 'izobraženi'

⁷⁰ Slovenski Narod št. 16 z dne 21. januarja 1876.

biti. — 'To [bodil] tedaj naša prva dolžnost, dokler smo mu v resnici 'verni bratje', da ga hočemo v sili podpirati, da hočemo za naprej vse naše moči uporabiti za zidanje večega narodnega doma z domačim ognjiščem in ne bežimo, če nam krepkejši naš brat Hrvat odgovarja: le pridi, sprejet bodeš dobro, naša hiša bo velika in prostorna, gibali se homo lahko po domače. — Kdor pa od Nemčije več pričakuje kakor od Hrvatov v prvej vrsti in Slovanov dalje v obče, naj pa stopa [z] mirnim korakom naprej v svojih idejah še nekaj časa, saj Nemci tako dandenes neizmerno marljivo delajo, tudi se ne sramujejo ravno preveč svojih misli očitno izraziti. — Hrvate pa vas, naše brate, prosim, ne zamerite te naše pregrehe, ki je bila povsem nemotivirana. — Bog živi Slovenca in poleg njega v prvej vrsti nam brata Hrvata!'⁷⁷

Iz te polemične praske, ki se potem ni nadaljevala, razvidimo, kako je naraščajoči pravaški val takrat nekoliko kalil slovensko-hrvaške odnose — bodisi naravnost s planinskohrvaško teorijo o Slovencih ali pa posredno s tedaj še ne opuščnim vztrajanjem pri prvotnem pravaškem neključenju Hrvatov v slovanstvo.

Ko bi bil vzel v roke razpravljanje dr. Antona Breznika »O časnikarski slovenščini«,⁷⁸ preden sem oddal v natis sprednji ekskurz in opravil njegovo prvo korekturo, ne bi bil tako zavrnil dr. Alojzija Gregoriča trditev iz srede leta 1875, češ da »Jurčič piše v 'Slovenskem Narodu' članke o potrebi [jezikovnoknjiževnega] zedinjenja«, ki jo je pet-šest let prej zavračal,⁷⁹ marveč bi bil moral navesti tudi Jurčičeve izjave iz jeseni 1874 o slovenski »pripravljenosti s časom popustiti v vseh velikoliterarnih stvareh svoje narečje in poprijeti se hrvatsko-srbskega jezika«⁸⁰ in tako priznati Jurčičeva omahovanja v tem pogledu. Vendar bi bil pri tem bolj od Breznika upošteval Jurčičeve pridržke, kakor poudarek »s časom«, pristavek, da »preden nismo politično zblížani, bode tudi jezikovno zedinjenje neizvršljivo ostalo«, ⁸¹ v zvezi s poznejšim opozorilom, da »politično zedinjenje s Hrvati smatramo le kot program bodočnosti«, ko zanj »niti pri nas niti pri Hrvatih ni še praktičnih tal.«⁸² Pomen Jurčičevega in »Narodovega« nagnjenja iz jeseni 1874 k »literarnemu zedinjenju« v neopredeljeni prihodnosti se je pri Brezniku le preveč razrasel; sodim, da je v prerezu moja zoževalna interpretacija tudi ob upoštevanju tedanjega Jurčičevega omahovanja bolj sprejemljiva.

⁷⁷ Slovenski Narod št. 71 z dne 29. marca 1876.

⁷⁸ Dom in svet 1933, okrajšano pomatisnjeno v J. Solarja izboru »Jezik naših časnikarjev in pripovednikov«, Cvetje iz domačih in tujih logov zv. 19.

⁷⁹ Spredaj str. 342 in 346.

⁸⁰ Slovenski Narod št. 243 z dne 24. oktobra 1874; cit. v Domu in svetu 1933, str. 260.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Slovenski Narod št. 258 z dne 11. novembra 1874.